

ייצוג האזרחים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה

ד"ר נוהאד עלי

סיכוי / سيكوي Sikkuy

העמותה לקידום שוויון אזרחי الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

חיפה וירושלים, אוקטובר 2013

ייצוג האזרחים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה

מחקר וכתבייה: ד"ר נוהאד עלי
עריכה: יסמין הלוי

חיפה וירושלים, אוקטובר 2013

חוברת זו יוצאת לאור גם בערבית ובאנגלית ומופיעה באתר האינטרנט של העמותה:
www.sikkuy.org.il

עיצוב גרפי והפקה: UnderGround Studio
נדפס בדפוס טירה
פרסום מחקר זה מתפרסם הודות לסייעה האדיב של קרן פירס

pears
foundation

סיכוי سِيكُوِي Sikkuy
העמותה לקידום שוויון אזרחי الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

© מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור.
אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מעמותת סיכוי.

ירושלים

רח' המשוררת רחל 17, בית הכרם ירושלים 96348
טל': 02-6541225 פקס: 02-6541108, Jerusalem@sikkuy.org.il

חיפה

שדרות בן גוריון 57, ת.ד. 99650 חיפה 31996
טל': 04-8523188 פקס: 04-8523065, Haifa@sikkuy.org.il

תוכן עניינים

נושא	עמוד
דבר המנכ"לים	5
תקציר	7
מבוא	9
פרק 1: מיעוטים והשכלה גבוהה	11
פרק 2: השכלה גבוהה בישראל	15
פרק 3: השכלה גבוהה בקרב הערבים בישראל	19
פרק 4: המחקר	27
סיכום	35
הערות	37

דבר המנכ"לים

אנו מתכבדים להציג בפניכם מחקר העוסק בייצוג האזרחים הערבים באוניברסיטאות המחקר בישראל. את המחקר יזמה עמותת סיכוי לקידום שוויון אזרחי, והוא בוצע על ידי ד"ר נוהאד עלי. מדובר במחקר חדשני ומקיף שביקש לקבל תמונת מצב מלאה ומדויקת של ייצוג האזרחים הערבים בשמונה האוניברסיטאות בישראל: אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת בן גוריון, מכון ויצמן, הטכניון, האוניברסיטה הפתוחה והאוניברסיטה העברית. המחקר הוא כמותי במהותו, ובדק את ייצוג האזרחים הערבים בקרב הסטודנטים, הסגל האקדמי והאדמיניסטרטיבי, וחברי מועצות הנאמנים וחברי הוועד המנהל.

ייצוגו של המיעוט במוסדות להשכלה גבוהה, בכל הרמות והדרגות, חשוב מכמה סיבות. בראש ובראשונה יש לו השפעה מרחיקת לכת על השתלבות בשוק התעסוקה והוא מסייע למוביליות חברתית וכלכלית, אבל מלבד זאת חשוב גם שיתופו של המיעוט בתהליך קבלת ההחלטות במוסדות ציבור, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר במוסדות אקדמיים האמורים להיות פתוחים, נגישים ומעוררי דיון חופשי. ואולם הנתונים שלפניכם מציינים תמונה קודרת ומדאיגה: המחקר מצא שהייצוג של הציבור הערבי בכל האוניברסיטאות, ועל אף השוני ביניהן, נמוך מאוד ובקרב חברי הסגל והצוות האדמיניסטרטיבי הוא שולי.

אנו רוצים לנצל הזדמנות זאת כדי להודות לקרן פירס, אשר תמכה במחקר ובהוצאתו לאור. אנו מודים לד"ר נוהאד עלי על כתיבת המחקר, ליסמין הלוי שערכה אותו, ולמרים שלוסלברג על תרגומו לשפה האנגלית.

אנו מודים לחברי ועדת ההיגוי אשר ליוו את המחקר, אישרו את שאלת המחקר, סייעו בניסוח השאלון וקביעת המתודולוגיה, עברו על מסקנותיו וממצאיו ולא חסכו בעצה ובתמיכה: פרופ' יצחק גלנור, פרופ' מוחמד אמארה, פרופ' יוסף ג'בארין, דר' מארי תותרי, פרופ' גבי סלומון, פרופ' יוסי יהב, פרופ' אסעד גאנם ומר יאסר עואד. אנו מודים גם לח"כ ד"ר אחמד טיבי, יו"ר ועדת החקירה הפרלמנטרית לבדיקת יישום חוקי הייצוג ההולם, אשר סייע לנו לקבל את ממצאי הוועדה על אודות ייצוג האזרחים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה, כדי להצליב ולאמת את הנתונים.

אנו מודים גם לפרופ' פייסל עזאיזה מאוניברסיטת חיפה, חבר המל"ג והות"ת, על השיחות המועילות שניהל איתנו. לפרופ' ריאד אגבאריה מאוניברסיטת בן גוריון, שתרם רבות מזמנו ומהידע שלו; לפרופ' מוסטפא כבהא מהאוניברסיטה הפתוחה; לפרופ' אלינור סאייג-חדד מאוניברסיטת בר אילן; לד"ר נאיה ג'רוס מהאוניברסיטה העברית, לפרופ' רענן ריין מאוניברסיטת תל אביב; לגב' רנא אסעיד מדיקנט הסטודנטים באוניברסיטה העברית; לגב' אינה אבו זרקא, רכזת קמפוס גבעת חביבה של האוניברסיטה הפתוחה, ולמר רסול סעדה, ראש המדור לקידום סטודנטים ערבים בהתאחדות הסטודנטים בישראל.

אנו מודים גם לחברי צוות העובדים של סיכוי, אשר לא חסכו בעצה, בדעה ובהפקה, ובמיוחד לת'אאר אבו ראס, עאזר דקואר, עו"ד סמאח אלחטיב-איוב, קרל פרקל וגב' רנא סמיר.

תודה לעו"ד עלי חידר, המנכ"ל השותף של עמותת סיכוי בזמן ביצוע המחקר.

תמונת המצב העולה מן המחקר היא קשה. המוסדות האקדמאיים בישראל שאמורים להבטיח שוויון מהותי לכל הבאים בשעריהם נכשלים לעשות זאת. לדבר יש השפעה מרחיקת לכת על האזרחים הערבים ועל היכולת לקדם בישראל חברה שוויונית ולצמצם את הפערים בין האזרחים היהודים והערבים.

על המועצה להשכלה גבוהה ועל נשיאי האוניברסיטאות מוטלת חובה לפעול בנחישות ולהשקיע את כל המשאבים הדרושים כדי לחולל שינוי מרחיק לכת בייצוג של האזרחים הערבים במוסדות אשר תחת אחריותם. אנו מקווים כי מחקר זה יתרום לשינוי תמונת המצב הנוכחית, יאיץ במקבלי החלטות לקחת אחריות ויעמוד עבורם לעזר על מנת לקדם מהלכים מידיים לשינוי המצב ולשיפורו.

בברכה

ג'אבר עסאקלה ורון גרליץ

מנכ"לים שותפים

עמותת סיכוי

כבר שנים רבות שעמותת סיכוי מקדישה תשומת לב מיוחדת לשוויון בנגישות להשכלה גבוהה ולהשתתפות בה, הן בתחום הניטור והן בתחום המחקר. בשנת 2008 ערכנו מחקר שעסק בייצוג הולם של החברה הערבית בהשכלה הגבוהה, ומאז כתבנו מאמרים, ניירות מדיניות ותוכניות פעולה שהציעו דרכים לשילוב אמיתי של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה.

מחקר זה הוא רק חלק מתכנית גדולה יותר המבקשת להציף מחדש את הנושא של נגישות שווה להשכלה גבוהה בשיח הציבורי. החידוש המרכזי במחקר הנוכחי הוא בדיקת ייצוג הערבים לא רק כצרכני השכלה אקדמית, אלא גם כחלק ממערכת קבלת ההחלטות במוסדות להשכלה גבוהה.

על מנת לפתח את השיח על נגישות והשתתפות החברה הערבית במערכת קבלת ההחלטות, חקרנו כמה משתנים: מספר הסטודנטים/ות הערבים כיום, מספר האקדמאים הערבים המשמשים כמרצים (עם תקן), מספר עובדי אדמיניסטרציה במחלקות השונות ומספר הערבים המשמשים כחברי/ות הוועדים המנהלים של אוניברסיטאות שחקרנו. המחקר המוצג משקף את ייצוג הערבים במערכות הארגוניות והאקדמיות של האוניברסיטאות הנחקרות.

במחקר שלפניכם נעשה שימוש בכלים איכותניים כמו ראיונות עומק וניתוח טקסטים, לצד כלים כמותניים כמו שאלונים. שילוב שתי השיטות אפשר למחקר להפיק את המרב מן היתרונות של שתי השיטות ולמזער במידה רבה את חולשותיהם.

השאלון המחקר עבר לאישורה של ועדת היגוי, ולאחר שעבר פיילוט בהצלחה הוא נשלח לאוכלוסיית היעד שכללה את ראשי אוניברסיטאות המחקר (שבע אוניברסיטאות + האוניברסיטה הפתוחה) ולראשי שתי מכללות, המכללה האקדמית גליל מערבי ומכללת קיי. המכללות שימשו כקבוצת ביקורת לייצוג ותתי ייצוג של כלל סוגיות המחקר יותר מאשר כשדה מחקר. השאלון הורכב מ-32 שאלות סגורות, ולפי הפיילוט שערכנו מילוי אורך לקחת 60-70 דקות, במידה שהמידע זמין.

בזמן שחינו לשאלונים נערכו רוב ראיונות העומק וכן שיחות לא פורמליות עם דמויות מפתח. לאחר איסוף הנתונים מהמחקר הכמותי, נותחו הנתונים בעזרת התוכנה הסטטיסטית SPSS. ראיונות העומק נותחו בשיטת הניתוח הפרשנית.

המחקר הראה שמגמת העלייה במספר הסטודנטים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, שהחלה באמצע שנות השבעים ולא פסקה, עודנה רחוקה מאוד מסגירת הפערים. בשנת הלימודים 12-2011 עמד שיעור הסטודנטים הערבים שלמדו לתואר ראשון על כ-10%. שיעור הלומדים לתואר שני היה 7.3%, ואילו אחוז הדוקטורנטים היה כ-4% בלבד. שיעור חברי הסגל האקדמי הערבים באוניברסיטאות עומד על 1.75%, שיעור חברי הסגל המנהלי (אדמיניסטרטיבי) הערבים מגיע ללא יותר מ-0.9%, ואילו מספר האקדמאים הערבים המכהנים בחבר הנאמנים או חברי ועד מנהל עומד על 1.9% בלבד.

הממצאים ברורים ומצביעים על ייצוג קטן ובלתי מתקבל על הדעת של האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה בכל הרמות שנחקרו. ככל שהתואר מתקדם יותר כך קטן ייצוגם של הערבים.

עמותת סיכוי קוראת לממשלה לפעול באופן מיידי וללא לאות לשיפור המצב הנוכחי. בראש ובראשונה

אנו קוראים לממשלה לשתף את החברה הערבית, על ארגוניה הייצוגיים, בתוכנית רב-שלבית ומקצועית להעלאת שיעור הערבים בהשכלה הגבוהה. על הממשלה לשתף פעולה עם עשרות הארגונים והמוסדות הערביים והיהודיים הפועלים לקידום ההשכלה הגבוהה ועם ארגונים הפועלים לשילוב אקדמאים ערבים.

על הממשלה להגביר את הנגישות להשכלה הגבוהה בקרב הצעירים ובמיוחד הצעירות הערביות. עמותת סיכוי הציעה תכניות רבות לשילוב תלמידים ערבים בהשכלה הגבוהה, ונמשיך לעשות זאת גם בעתיד. אנו מאמינים שהצעד הראשון לשילוב סטודנטים, אקדמאים, עובדי מנהלה וחברי ועד מנהל טמון בהקמת מוסדות להשכלה גבוהה לשירות כלל האוכלוסייה בישראל בתוך הערים הערביות. עניין זה נדון רבות הן בציבוריות הישראלית והן בחברה הערבית, והתקדמות בנושא תיטיב עם כל הנוגעים בדבר.

מעל לכול, אנו סבורים שקל יותר לשלב אקדמאים ערבים באוניברסיטאות מאשר להגדיל את ייצוגם של התלמידים הערבים בהשכלה הגבוהה. שילובם מתחיל בייצוג הולם בוועדי המנהלים של האוניברסיטאות: כאשר אקדמאים ערבים יהיו חלק ממערכת התוויית המדיניות וקבלת ההחלטות, נוכל לראות התקדמות ממשית בעניין. אקדמאים ערבים יוכלו אז להציע באופן טבעי פתרונות לתת-הייצוג של הערבים בסגל המנהלי, במספר הסטודנטים וגם בסוגיית האקדמאים הערבים הבלתי מועסקים – סוגיה כואבת שהחלה לקבל תשומת לב תקשורתית רבה יותר בשנים האחרונות.

לעשרות אלפי אקדמאים ערבים אין כיום עבודה ההולמת את כישוריהם, ומאות מתווספים אליהם בכל שנה. אקדמאים אלה יכולים להטות את הכף מחברה נחשלת ובלתי שוויונית לחברה מתקדמת, נאורה ומשגשגת. על כן אנו מברכים על ההחלטה להעסיק 500 מורות ערביות בבתי ספר יהודיים החל משנת הלימודים הנוכחית, ומחכים לעוד יוזמות כאלו בתחומים אחרים שבהם יש אקדמאים ערבים מחוסרים עבודה או העובדים בעיסוק שאינם הולם את כישוריהם.

עמותת סיכוי תמשיך לעקוב אחר הנושא, לכתוב ולקדם הצעות פתרון לסוגיה זו, הן ברמה המקצועית והן ברמה הפרלמנטרית. כאמור, המחקר שלפניכם איננו הפעילות הראשונה שלנו בנושא, אלא חלק מתהליך שהחל לפני שנים. ברור לנו כי מדובר בתהליך ארוך, ואנו שמחים להיות עדים להתקדמות בכמה מישורים, אך אנו מאמינים בלב שלם שהייצוג ההולם של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה הוא אחד הנושאים המרכזיים שיעצבו את יחסי היהודים והערבים בארץ הזאת בעשורים הקרובים.

אחד הנושאים הבודדים ששוררת לגביהם הסכמה רחבה בחברה הישראלית הוא הצורך בהנגשת החינוך לכלל האוכלוסיות בארץ. החינוך הוא אחד מעמודי התווך של החברה הישראלית השסועה: לא רק שהמוסדות להשכלה גבוהה הם כמעט המקום היחיד שבו נפגשים אנשים מכל שדרות החברה הישראלית, אלא הוא גם המקום שמעצב את האליטות החברתיות של העתיד. עמותת סיכוי עוקבת כבר שנים רבות אחר ייצוגם של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, מתוך אמונה שמתוך האקדמיה אפשר לקדם את הערכים שבהם אנחנו מאמינים.

ואכן, בעשור האחרון החלו להופיע ניצנים של שינוי בתפיסה הממסדית כלפי החברה הערבית בישראל, ממיעוט המהווה סכנה ואיום פוטנציאלי לתחילתו של שיח המכיר באפליה הממסדית נגדה. דמויות בכירות במשק, בתעשייה ובאקדמיה הישראלית מדברות כיום על החברה הערבית כשותפה פוטנציאלית בהתפתחות הכלכלה הישראלית בדור הבא.

החברה הערבית היא חברה צעירה ודינמית: כ־60% ממנה הם מתחת לגיל שלושים. הניסיון הגלובלי במאה העשרים מלמד כי אחת הדרכים להתמודד עם העובדה הדמוגרפית הזאת היא שיתוף ומינוף של החברה הערבית, ובמיוחד של שכבת הצעירים והאקדמאים, ושיתוף קאדרים ערבים במערכות השלטוניות, כלכליות ואקדמיות.

המחקר הכמותי שלפניכם עוסק בייצוג האזרחים הערבים בשמונה האוניברסיטאות בישראל¹ (הטכניון, אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בן גוריון, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת בר־אילן, האוניברסיטה העברית, האוניברסיטה הפתוחה ומכון ויצמן) בחמישה תחומים עיקריים: שיעורם של הסטודנטים הערבים מתואר ראשון עד תואר שלישי; ייצוג בסגל האקדמי, מתקן של מרצה ומעלה; ייצוג בסגל האדמיניסטרטיבי שאינו ארעי (ואינו נכלל בקטגוריה "עובדי קבלן"); ייצוג ערבים כחברים במועצות הנאמנים של האוניברסיטאות, ולבסוף ייצוגם בוועדים המנהלים.

חשיבות רבה נודעת לייצוגו של המיעוט במוסדות להשכלה גבוהה, בכל הרמות והדרגות. להשכלה גבוהה תפקיד מרכזי ביכולת ההשתכרות העתידית ובאפשרות של מוביליות חברתית וכלכלית; אך מלבד זאת חשובה גם השותפות של המיעוט בתהליך קבלת ההחלטות במוסדות ציבור, ודאי כאשר מדובר במוסדות אקדמיים האמורים להיות נגישים ופתוחים לכול ולעורר דיון חופשי.

במסטר דמוקרטי, אנשים שרוכשים השכלה גבוהה מצפים לשוויון בשורה ארוכה של זכויות, וביניהן גם הזכות לשוויון הזדמנויות בתעסוקה, בין היתר במערכת ההשכלה הגבוהה.² שכבה של אקדמאים מסייעת ליצור הון אנושי ומקצועי מיומן ואפשרויות תעסוקה חדשות ומסייעת למוביליות חברתית וכלכלית.³ השכלה גבוהה יוצרת גישה למוקדי קבלת ההחלטות ולעמדות שמהן אפשר להשפיע על עיצוב את המרחב הציבורי, ובפרט על יחסי הכוח בשדה האקדמי ועל צורת האליטות. במקרה הישראלי היא תורמת להעשרת הידע הקיים וליצירתו של ידע מזוויות ראייה חדשות. שותפותם של האזרחים הערבים־פלטסטינים באקדמיה תורמת לגיוון הנוף התרבותי האקדמי, משפיעה על סדר היום הציבורי ומציידת את המיעוט בכלים לקידום זכויותיו.

לדברי סמי מרעי,⁴ ההשכלה הגבוהה בקרב המיעוט הערבי היא כלי הן למוביליות חברתית והן לשינוי

חברתי ופוליטי. בדו"ח ועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה (2006) צוין כי שילוב מוצלח של האזרחים הערבים באוניברסיטאות חיוני לחברה ולמשק בישראל בשאיפתם למודרניזציה, לצמיחה כלכלית ולשוויון. אולם בישראל קיימים פערים גדולים בין קהילות וקבוצות שונות, ופערים אלה הם תוצר ישיר של מבנה חברתי ריבוני, שבראשו עדיין נמצאים יוצאי אירופה ואמריקה, במרכזו יוצאי אסיה ואפריקה, ובתחתיתו הערבים. לבני קבוצות שונות יש אפוא נקודת זינוק שונה, המשעתקת את האי-שוויון הכלכלי, החברתי, המעמדי, העדתי והלאומי.⁵

השכלה גבוהה מקדמת באופן משמעותי את סיכויי ההשתלבות של ערבים בשוק העבודה, ומחקרים הראו כי רכישתה העצימה את המיעוט הערבי וכי יש בכוחה להוציאו מן השוליים, אך הערבים בכל זאת מופלים לרעה בשוק העבודה. מכאן שגם אם ההשכלה עדיין אינה מביאה לשוויון הזדמנויות מלא,⁶ אין להסיק מכך שאין בה טעם; אדרבה, יש להסיר את החסמים כדי להביא למוביליות, למצוינות ולייצוג.

פערי הכנסה במשלחי יד דומים מאתגרים את עקרון השוויון, והדברים אמורים גם בפערים בהכנסות בין אקדמאים יהודים וערבים. ממצאי המל"ג מלמדים כי בקרב ערבים התשואה של השכלה גבוהה נמוכה יחסית ביחס ליהודים - שכן העבודה שלהם נמוך בכ-35% מאשר אצל עמיתיהם היהודים.⁷

מאז תחילת שנות האלפיים נעשים מאמצים לקלוט אקדמאים ערבים לסגל האקדמי במוסדות להשכלה גבוהה, באמצעות קרנות והענקת מלגות, ובאמצעות יוזמות של מל"ג, ות"ת והאוניברסיטאות עצמן. בעקבות מאמצים אלה עלה במקצת מספר האקדמאים הערבים במערכת ההשכלה גבוהה, אך המצב עדיין רחוק מלהשביע רצון. מספר המלגות הדל שעומד לרשותו של תלמיד מחקר ערבי לעומת עמיתו היהודי מקשה מאוד על צמצום הפערים בין שתי הקהילות ומעמיק את התתייצוג של הערבים במוסדות להשכלה גבוהה. בשנת 2008 ערך יאסר עואד מחקר עבור סיכוי על ייצוג האוכלוסייה הערבית להשכלה גבוהה, וממצאיו עגומים. בסגל המנהלי באוניברסיטאות ובמכללות הבעיה חמורה שבעתיים, והממצאים מראים תתייצוג מובהק בתפקידים אדמיניסטרטיביים ומנהליים.⁸ המחקר שלפניכם מביא נתונים עדכניים ומדויקים, שאותם קיבלנו במידת האפשר מהמוסדות האקדמיים עצמם, והוא מבקש להניח את התשתית לקיומו של מחקר מעמיק ורחב יותר שיעסוק בחסמים הניצבים בפני ההזדמנויות לייצוג הולם של האזרחים הערבים באוניברסיטאות בישראל.

פרק ראשון : מיעוטים והשכלה גבוהה

בקבוצות מיעוט בחברה רב־לאומית ורב־תרבותית נודעת לחינוך חשיבות מיוחדת. מערכת החינוך עשויה להיות גורם המסייע להתפתחות ולקדמה או גורם שמרני המעודד קיפאון חברתי. במדינה המודרנית נתפסו האוניברסיטה וההשכלה תמיד כאמצעי להעלאת המעמד המקצועי והחברתי של קבוצת המיעוט.⁹ ממשלות השקיעו בחינוך בין היתר כי ראו בו מכשיר לעיצוב פני החברה, והעניין שלהן בו העמיק עוד עם התפשטות הסברה שיש לו השפעה מכרעת על המשך קיומו של אי־שוויון חברתי וכי התפקיד החברתי של הפרט מושפע מן החינוך שניתן לו.¹⁰

כתוצאה מתהליכי גלובליזציה, הגירה, מודרניזציה ועוד, כיום יותר מ־90% מהמדינות בעולם הן הטרוגניות במוצא האתני, בלאום ובתרבות של אזרחיהן. מתברר כי בתחילת המאה ה-21 חיות קבוצות מיעוט ברוב מדינות העולם, וברבות מהן המיעוט הוא משמעותי. המחקר על ייצוג מיעוטים באקדמיה לא זכה להתייחסות מחקרית רצינית עד לאחרונה, כנראה בגלל האמונה שהאקדמיה היא מגדלור של ליברליזם, פתיחות ושוויון הזדמנויות, אך המחקרים המועטים שנערכו סתרו הנחה זו מן היסוד. לפי ג'וסון ואח',¹¹ הנחה רווחת היא שהאתיקה האקדמית המסורתית לא מכירה במחסומים להשתלבות זולת כישרון ויכולת, ועל כן מושגים כמו שוויון הזדמנויות לבני קבוצות אתניות שונות נתפסו כלא־רלבנטיים באוניברסיטאות.

בהרצאה שנשא אנדרו פילקינגטון¹² בכנס השנתי של האגודה הסוציולוגית הבריטית, הוא טען כי בעשור האחרון דעכו המאמצים לקדם שוויון בהשכלה הגבוהה, וכי גם למאמצים שנעשו היתה השפעה מועטה בלבד. הממשלה משלמת רק מס שפתיים, האוניברסיטאות לא מתייחסות לנושא ברצינות כשהן מגייסות אנשי סגל, ואפילו השיח על שוויון גזעי וגיוון אתני הפך לשולי באנגליה. לאור כל אלה, לא מפתיע לגלות שבני מיעוטים אתניים עדיין סובלים מתתי־יצוג בהשכלה הגבוהה. בספרו דן פילקינגטון¹³ בזלזול בנוגע לשוויון הגזעי והאתני באנגליה על סמך השוואות והקבלות בין מספר רב של מוסדות ציבור ביחס למיעוטים אתניים. מחקריו מצאו דמיון מפתיע בין המשטרה ובין האוניברסיטאות בהעדפת לבנים ובאפלייתם של שחורים ומיעוטים אתניים אחרים.

חלק מאותם מחקרים מצאו כי מיעוטים מייחסים חשיבות להשכלה גבוהה כדי להימלט מגורל של אבטלה ושוליות חברתית.¹⁴ השכלה גבוהה מגשרת על פערים בין רוב למיעוט, מעצימה את המיעוט ומציידת מי שלמד בהזדמנויות רבות יותר להתארגן כדי לשפר את מצבו של המיעוט בתחומים כלכליים, חינוכיים ופוליטיים.¹⁵

מיעוטים נוטים לראות בהשכלה גבוהה גורם חשוב במאבקם על זכויות חברתיות ופוליטיות¹⁶ ואמצעי לשיפור נגישותם למשאבים כלכליים. ואולם תפקידה של האקדמיה כמגשרת על פערים וכמעצימה מיעוטים תלויה גם בגורמים כמו מידת הפתיחות החברתית והכלכלית, סוג המשטר, איכות הדמוקרטיה וכמובן במערכת היחסים בין רוב למיעוט במדינה.

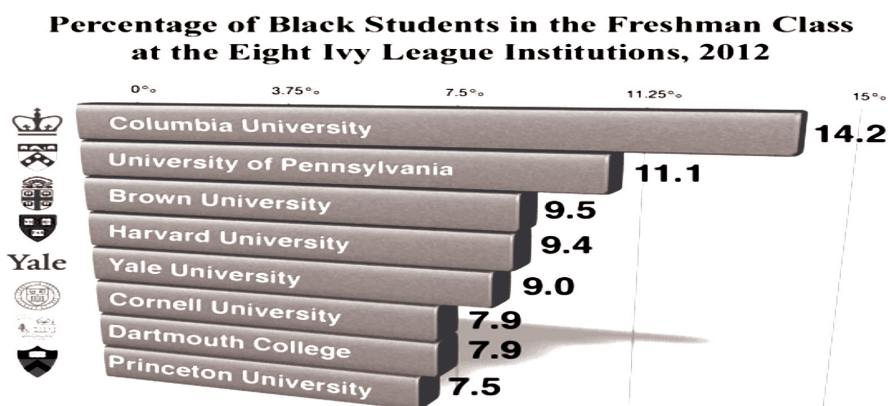
השכלה גבוהה היא מקור לרכישה של חמישה סוגי משאבים: משאבים מקצועיים, משאבים של מימוש

עצמי והרחבת אופקים, משאבים חברתיים (אפשרות ליצור קשרים ומפגשים עם אנשים שונים ודומים), משאבים שיוכיים תלויי דת ומגדר, ומשאבים קהילתיים, הנתפסים כחיוניים לקהילה שהלומדים משתייכים אליה.¹⁷

מחקרים הראו כי המחויבות של המיעוט האפרו-אמריקאי להשכלה גבוהה גדולה יותר בהשוואה לקבוצת הרוב, שכן היא נתפסת ככלי ראשון במעלה למוביליות חברתית, וכי שאיפתם ללמוד עולה על השאיפות של הרוב הלבן. היחס של המיעוט להשכלה גבוהה חיובי במיוחד, ונתפס ככלי החשוב ביותר למוביליות חברתית.¹⁸

בארצות הברית עסק המחקר בייצוג גזעי.¹⁹ במקומות מסוימים הונהגה העדפה מתקנת של אפרו-אמריקנים בקבלה למוסדות ההשכלה גבוהה, אך הם עדיין זוכים לתת-ייצוג באוניברסיטאות היוקרתיות, כפי שניתן לראות בגרף הבא.²⁰

אחוז הסטודנטים השחורים בשנה א' בשמונה אוניברסיטאות מובילות בארצות הברית, 2012

על רקע נתונים שמלמדים כי הפערים בחינוך בארצות הברית מתרחבים, גוברת המחלוקת בדבר הפסקת ההעדפה המתקנת למיעוטים בקבלה לאוניברסיטאות. מתוך 43 אלף הדוקטורטים שניתנו באוניברסיטאות ב-1994, רק 2.1% ניתנו להיספנים ו-0.3% לאפרו-אמריקאים. כל זאת במדינה שבה אפרו-אמריקנים הגיעו להישגים גבוהים מבחינת ייצוג בממשל, ובלי לסבול מהשלכותיהם של שפת אם שונה או סכסוך לאומי.²¹

מודוד ושיינר²² שחקרו את ייצוג המיעוטים בהשכלה הגבוהה בבריטניה מצאו כי חלה עלייה משמעותית בשיעורם של צעירים בני קבוצות מיעוט אתניות במוסדות להשכלה גבוהה,²³ אך באנגליה ובארצות הברית עדיין שורר תת-ייצוג ברור של סטודנטים בנגלדשיים, פקיסטניים, שחורים והיספאנים. יתר על כן, גם כאשר שחורים, מוסלמים והיספאנים לומדים, הם מתקבלים בעיקר למוסדות אקדמיים לא יוקרתיים (כמו האוניברסיטאות החדשות באנגליה).

חוקרים רבים ניסו לעמוד על הגורמים לתתייצוג של מיעוטים במסדות אקדמיים. אופלקטה והרץ-לזרוביץ²⁴ מצאו בספרות המחקר מגוון של גורמים, והדגישו כמה מהם. מודוד ושיינר הצביעו על הנטייה של בני מיעוטים אתניים לבחור במקצועות יוקרתיים שקשה להתקבל אליהם ואפשר ללמוד אותם רק באוניברסיטאות מרוחקות ממקום מגוריהם; ריצ'רדס²⁵ הדגיש את ההטיות של הקבוצות הדומיננטיות כנגד קבוצות מסוימות בראיונות קבלה; מחקר אחר תלה את האשם במגבלות כספיות²⁶; קטלי²⁷ התמקד בהישגים נמוכים בבתי הספר ובתפיסות מוטעות ביחס למקומה של האוניברסיטה בחברה. חוקרים אחרים בדקו את הגורמים המשפיעים על ייצוג בנות מיעוטים באקדמיה. אצל קטלי הושם הדגש על היעדר תמיכה משפחתית ושאירות נמוכות; דיוויד²⁸ הבהיר שנגישותה של האקדמיה למגזרים נוספים לא בהכרח מבטיחה להם שוויון וקבלה בחברה.

בישראל נחקק עם הקמת המדינה חוק חינוך חובה לכל האזרחים, והערבים הרוויחו מכך: רמת ההשכלה של האוכלוסייה הערבית בישראל עלתה בהדרגה, ושינויים כלכליים וחברתיים-דמוגרפיים הביאו לכך שההשכלה נהפכה לגורם משמעותי בתחרות על משאבים²⁹ ובאפשרות לפתוח מסלולי ניעות שהיו עד כה חסומים בפניהם. מערכת החינוך הערבית עברה שינויים רבים מאז הקמת המדינה: חל גידול במספר התלמידים ובמספר המסגרות החינוכיות, ועימם חלה עלייה באיכות ההוראה וברמת ההשכלה של האוכלוסייה הערבית ככלל. עם זאת, הפערים הגדולים שעדיין קיימים בין מערכת החינוך הערבית למערכת החינוך היהודית מקשים על תלמידים ערבים להיקלט במסודות להשכלה גבוהה, וכך נפגעת המוביליות החברתית והכלכלית של הערבים כיחידים וכציבור.³⁰

אמנון רובינשטיין, שכהן כשר חינוך בישראל, התייחס במאמר מ-2003 שכותרתו "פערים אתניים בחינוך" לבחינות הכניסה לאוניברסיטאות בארצות הברית והשווה את המצב בה למצב בישראל. רובינשטיין בחן את נתוני בחינות הכניסה לאוניברסיטאות בארצות הברית וגרס כי גם מקץ שנים של מאבק לצמצום פערים, הפער בחינוך בין קבוצות אתניות הולך וגדל: שיעור בוגרי התיכון המקבלים תואר ראשון בגיל 25–29 עלה בשנים 1994–1999 בכל המגזרים, אך אצל הלבנים הוא עלה ב-28%–35%, ואצל השחורים ב-13%–18%. בקרב ההיספנים לא חלה שום עלייה. רובינשטיין הגיע למסקנה שלמרות מדיניות האפליה המתקנת בארצות הברית, המצב בישראל טוב יותר.

ב-2010 פרסמו ג'בארין ואגבאריה את הדו"ח "חינוך בהמתנה"³¹, שבו סקרו את מצב החינוך הערבי בישראל ותיארו את אפליית החינוך הערבי בכל השלבים – מבית הספר היסודי ועד לחינוך גבוה – ואת הפער בין ערבים ליהודים באחוז הלומדים לתואר ראשון (3.9% לעומת 7.9% בהתאמה) ושני (0.5% ר-1.9% בהתאמה).

מחקרם של מוסטפא ועראר³² גילה מאפיינים של ההשכלה הגבוהה בקרב המיעוט הערבי בישראל, הנובעים בעיקר מן הרקע ההיסטורי, החברתי והפוליטי שלהם, ומיפה תפיסות ודפוסי התנהגות. לטענתם, ההשכלה הגבוהה – אשר התרחבה מאוד מתחילת שנות השבעים – מעצימה את המיעוט הערבי ועשויה להוציאו מן השוליות החברתית שלו.³³

גם עראר וואג' יחיא מציינים כי התתייצוג של אוכלוסיות מיעוטים בעולם במסדות להשכלה גבוהה אינו ייחודי לישראל. מאמרם דן במאפייני ההשכלה הגבוהה בקרב מיעוטים בכלל, בחשיבותה בקרב המיעוט ובהשלכותיה על דפוסי המחיה והתעסוקה. הם ממקדים את השיח במסיימי תיכון ערבים בישראל כחלק ממיעוט לאומי, ומציינים את החסמים שהמערכת עורמת בפני קבלתם למסודות ההשכלה הגבוהה. לטענתם, רבים מהם רואים בירדן אפשרות חלופית לרכישת השכלה כמיעוטים רבים בעולם, גם הערבים בישראל רואים בחינוך גורם חשוב בהתפתחותם האישית והחברתית,³⁵ ובה בעת גוברת בקרבם גם ההכרה בחשיבות החינוך ככלי למאבק פוליטי ולמוביליות חברתית.³⁶ אולם כפי שנראה להלן, למרות התמורות שחלו בהשכלה הגבוהה, פלח האוכלוסייה של המשכילים הערבים עדיין קטן בהשוואה לחברה היהודית.

פרק שני: השכלה גבוהה בישראל (נתונים סטטיסטיים)

בעשרים השנים האחרונות עברה ההשכלה הגבוהה בישראל שינויים דרמטיים³⁷ שבאו לידי ביטוי בין היתר במספר הסטודנטים ובמבנה המערכת.³⁸

עד שנות התשעים היתה ההשכלה הגבוהה מורכבת ממספר מצומצם של מוסדות, רובם ככולם אוניברסיטאות. בשנות התשעים הופיעה שכבה של מוסדות לא-אוניברסיטאיים וסלקטיביים פחות, בעקבות אקדמיזציה של מוסדות להכשרת מורים, פתיחת מכללות ציבוריות אזוריות, מתן הכרה אקדמית למכללות פרטיות והסדרה ורישוי של שלוחות של מכללות מחו"ל. ההתרחבות והגיוון ביקשו לענות על הביקוש הגובר, בין אם עקב הגידול בשיעור המחזיקים בתעודת בגרות ובין אם עקב גל העלייה ממדינות חבר העמים. האוניברסיטאות, מצדן, הגיבו לביקוש הגובר בהחמרת תנאי הקבלה³⁹ ובהפניית רבים מן המועמדים החדשים אל המוסדות החדשים, הלא-אוניברסיטאיים.

ב-1995 קיבלה המערכת החדשה ביטוי חוקי, עם תיקון חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון מס' 10), אשר יצר מערכת שבה ארבעה סוגים של מוסדות אקדמיים: (1) אוניברסיטאות, (2) מכללות אקדמיות ציבוריות (מתוקצבות) (3) מכללות אקדמיות פרטיות (בלתי מתוקצבות). כל אלה מעניקים לבוגריהם תואר אקדמי המוכר על ידי המל"ג. על כך יש להוסיף את (4) שלוחות של מוסדות זרים להשכלה גבוהה הפועלות ברישוי המל"ג ומעניקות תארים זרים.⁴⁰

בשנת 1989-90 היו בארץ 21 מוסדות שהעניקו תארים אקדמיים, ולמדו בהם 88.8 אלף סטודנטים.⁴¹ בשנות האלפיים הואט קצב הגידול במספר הסטודנטים בצורה משמעותית. ההאטה נבעה בין היתר מקיצוצים תקציביים קשים שהושתו על המוסדות להשכלה גבוהה והטלת מגבלות על הגידול במספר הסטודנטים.⁴²

בשנת 2011-12 היו בישראל 67 מוסדות להשכלה גבוהה שלמדו בהם 306.6 אלף סטודנטים (כולל 47.9 אלף סטודנטים שלמדו באוניברסיטה הפתוחה וסטודנטים שלא למדו לקראת תואר): 7 אוניברסיטאות מחקר, האוניברסיטה הפתוחה, 36 מכללות אקדמיות (מהן 21 המתוקצבות על ידי הוועדה לתכנון ולתקצוב ו-15 מכללות פרטיות), ו-23 מכללות להכשרת עובדי הוראה.

בתקופה זו גדלה אוכלוסיית הסטודנטים ב-5.8% בממוצע לשנה. הגידול נבע בעיקר מפתיחת מכללות אקדמיות בשנות התשעים ובתחילת שנות האלפיים. בה בעת נמשך הגידול האיטי במספר הסטודנטים החדשים לתואר ראשון: באוניברסיטאות מספרם נותר יציב, ואילו במכללות האקדמיות המתוקצבות חלה עלייה מתונה במספרם. במכללות האקדמיות לחינוך חלה עלייה משמעותית במספר הסטודנטים החדשים לתואר ראשון (8.1%), ואילו במכללות האקדמיות הלא-מתוקצבות חלה העלייה המשמעותית ביותר במספרם (13.6%).⁴³

מבין הסטודנטים שלמדו בשנת 2011-12 באוניברסיטאות, במכללות האקדמיות ובמכללות האקדמיות לחינוך, 75% למדו לקראת תואר ראשון, 20.4% למדו לקראת תואר שני, 4.1% למדו לקראת תואר שלישי והיתר למדו לימודי תעודה. מספר הסטודנטים החדשים לתואר ראשון גדל בשנה זו ב-4.7%. זהו שינוי לעומת היציבות במספרם בשנה שלפניה. מספר הסטודנטים לתואר שני גדל באותה שנה ב-3.8% (זו עלייה מתונה בהשוואה לעלייה בשנה הקודמת - 7.5%), ואילו מספר הסטודנטים לתואר שלישי לא עלה.⁴⁴

מעניין לראות כי בשנת 2008-9, חלקם היחסי של הסטודנטים לתואר שני מתוך כלל הסטודנטים היה 18.6%, ואילו בשנת 2011-12 עלה חלקם היחסי ל-20.4%. חלקם היחסי של הסטודנטים לתואר ראשון ירד בתקופה זו מ-76.5% ל-45.75%⁴⁵, בנוסף, 47.9 אלף סטודנטים למדו במסלול האקדמי באוניברסיטה הפתוחה,⁴⁶ מהם כ-44.4 אלף לקראת תואר ראשון והיתר לקראת תואר שני ותעודה אקדמית.

טבלה 1: סטודנטים הלומדים לתואר אקדמי, 2011-2012

סה"כ	סטודנטים במכללות אקדמיות לחינוך	סטודנטים במכללות אקדמיות	סטודנטים באוניברסיטאות	
				תואר ראשון
189,240	26,908	87,409	74,923	מספרים מוחלטים
55.9 %	80.3 %	49.7 %	54.5 %	מזה נשים
				קבוצות אוכלוסייה
87.9 %	73.7 %	93.6 %	86.4 %	יהודים ואחרים
84.8 %	72.7 %	90.1 %	83.0 %	מזה יהודים
12.1 %	26.3 %	6.4 %	13.6 %	ערבים
				תואר שני
63,178	3,101	9,318	50,759	מספרים מוחלטים
59.2 %	80.7 %	58.3 %	57.7 %	מזה נשים
				קבוצות אוכלוסייה
91.8 %	78.6 %	94.2 %	92.3 %	יהודים ואחרים
89.9 %	78.0 %	92.7 %	90.2 %	מזה יהודים
8.2 %	21.4 %	5.8 %	7.7 %	ערבים
				תואר שלישי
10,590			10,590	מספרים מוחלטים
52.4 %			52.4 %	מזה נשים
				קבוצות אוכלוסייה
95.6 %			95.6 %	יהודים ואחרים
93.2 %			93.2 %	מזה יהודים
4.4 %			4.4 %	ערבים

טבלה 2: בעלי תארים אקדמיים, 2010-2004

סה"כ בוגרים בכל מוסדות ההשכלה הגבוהה, 2009-2010	מכללות אקדמיות לחינוך 2009-2010	מכללות אקדמיות 2010-2009	האוניברסיטה הפתוחה 2010-2009	בוגרי אוניברסיטאות 2009-2010	בוגרים בשנה האקדמית 2004-2005	
תואר ראשון						
44,846	5,183	17,705	3,081	18,877	36,454	מספרים מוחלטים
58.3 %	81.5 %	52.5 %	59.9 %	57.2 %	60.2 %	נשים
קבוצות אוכלוסייה						
90.6 %	70.3 %	95.8 %	95.9 %	90.4 %	89.3 %	יהודים ואחרים
88.0 %	69.6 %	93.1 %	93.9 %	87.3 %	87.7 %	יהודים
9.4 %	29.7 %	4.2 %	4.1 %	9.6 %	10.7 %	ערבים
תואר שני						
17,607	595	3,622	481	12,909	11,610	מספרים מוחלטים
57.2 %	85.9 %	59.4 %	47 %	55.7 %	56.8 %	נשים
קבוצות אוכלוסייה						
94.1 %	81 %	94.2 %	95 %	96.6 %	95.8 %	יהודים ואחרים
92.3 %	80.5 %	93.1 %	92.9 %	92.6 %	94.6 %	יהודים
5.9 %	19 %	5.8 %	5 %	3.4 %	4.2 %	ערבים
תואר שלישי						
					1,206	מספרים מוחלטים
51 %				51 %	52 %	נשים
קבוצות אוכלוסייה						
96.9 %				96.9 %	97.5 %	יהודים ואחרים
94.9 %				94.9 %	95.8 %	יהודים
3.1 %				3.1 %	2.5 %	ערבים

בין השנים 2004-5 ל-2009-10 גדל מספר בוגרי תואר ראשון מ-36,454 ל-44,846 בהתאמה. מבין הבוגרים ב-2004-5 היו 87.7% יהודים ו-10.7% ערבים. ב-2009-10, מבין מקבלי תואר ראשון היו 88.9% יהודים ו-8.7% ערבים. באותן שנים גדל מספר בוגרי תואר שני מ-11,610 ל-15,559. מבין בוגרי תואר שני ב-2004-5 היו 94.6% יהודים ו-4.2% ערבים. ב-2009-10 ירד שיעור היהודים שקיבלו תואר שני ל-93.1%, ואילו שיעור הערבים בוגרי תואר שני עלה ל-5.5%. גם בין מקבלי תואר שלישי באותן שנים היה גם גידול מסוים. בשנת 2004-5, 1,206 סטודנטים קיבלו תואר שלישי. ב-2009-10 עלה מספרם ל-1,534. מבין בוגרי תואר שלישי ב-2004-5 היו 95.8% יהודים לעומת 2.5% ערבים. בשנת 2009-10 ירד אחוז היהודים מבין בוגרי התואר השלישי ל-94.8% ואחוז הערבים עלה במקצת, ל-2.8%, כמצוין בטבלה 2.

פרק שלישי: השכלה גבוהה בקרב הערבים בישראל

1. רקע היסטורי וסוציולוגי

מעמדו של המיעוט הערבי בישראל שונה בתכלית ממעמדן של קבוצות מיעוט במדינות מערביות: מצד אחד הערבים הם אזרחי המדינה, ומצד שני הם חלק מהעם הפלסטיני, המצוי בסכסוך מתמשך עמה⁴⁷; המחלוקת הפוליטית בין המיעוט הערבי לרוב היהודי בישראל מבוססת על יחסי הכוחות שהתהוו ב-1948, ועל כך שהרוב היהודי והמיעוט הערבי כאחד רואים בעצמם עמים ילידיים ותובעים זכויות כמעט בלעדיות על טריטוריה אחת, שהיא בעיניהן מולדת אולטימטיבית.⁴⁸ בנוסף, האוכלוסייה הערבית בישראל ענייה יחסית: תחולת העוני לפי הכנסה כלכלית הגיעה בקרב הערבים ל-56.8% ממשקי הבית, 59.1% מהנפשות ו-66.5% מהילדים (בהשוואה ל-23% ממשקי הבית, 25% מהנפשות ו-29% מהילדים אצל היהודים).⁴⁹

בעשורים האחרונים הלכה ההשכלה ותפסה מקום בראש סדר העדיפויות של הערבים בישראל, ובפרט בקרב הנשים.⁵⁰ האקדמאיות הערביות הן כעת יותר ממחציתם של האקדמאים הערבים, אשר נתפסים כעמוד התווך של תהליך השיקום הפוליטי והחברתי של הקהילה הערבית בישראל. האקדמאים נחשבים לסוכנים של שינוי חברתי וממלאים תפקיד חשוב כמובילי המאבק לשיפור מעמדם הפוליטי והחברתי של האזרחים הערבים. יש הטוענים כי בקרב הציבור הערבי ההשכלה ממלאת את מקומן של האדמות האבודות, מהווה מקור לגאווה ומבטיחה מקור פרנסה. ההשכלה אכן משפרת את מצבם הסוציו-אקונומי, אך הדבר עוד לא הביא לשינוי משמעותי במעמדם של האקדמאים הערבים בשוק העבודה היהודי-ישראלי. במהלך הלימודים צוברים הסטודנטים הערבים ניסיון חשוב: הם נפגשים עם סטודנטים יהודים ורוכשים מידע אחיד. האוניברסיטה היא אחד המוסדות הציבוריים היחידים בחברה הישראלית שבהם ערבים ויהודים נפגשים כעמיתים שווים זכויות ואמורים ליהנות מחופש ביטוי, אם כי בשנים האחרונות הוגבל גם חופש הביטוי באוניברסיטאות, ובמקרים לא מעטים נאסר על הסטודנטים הערבים להביע מחאה בקמפוס.⁵¹ מכל מקום, האוניברסיטה היא שלב חשוב בחניכה הפוליטית של המשכילים הערבים, ולמרות החסמים האתנו-לאומיים של שוק העבודה הישראלי, השכלה אקדמית היא קרש קפיצה להשתלבות בחברה, לא רק מבחינה כלכלית אלא גם מבחינה תרבותית וחברתית.⁵² בדורח ועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה (2006) נאמר כי שילוב מוצלח של הערבים בה "חיוני לחברה ולמשק בישראל בשאיפתם למודרניזציה, צמיחה כלכלית ושוויון."

באמצע שנות השבעים חל גידול משמעותי באחוז תלמידי כיתות י"ב בבתי ספר ערביים שלמדו את מקצועות החובה לבחינות הבגרות במסלולים מוגברים (4 יחידות ויותר), אשר מעלים את הסיכוי להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה. בתחילת שנות התשעים נחשפו האוניברסיטאות בישראל ללחץ פוליטי וציבורי להרחיב את נגישותן לפריפריה ולאוכלוסיות מוחלשות. וולנסקי בחן את הדרישות הכלכליות של מוסדות אקדמיים לעומת היכולות של ציבורים שונים וכן את התנאים הסביבתיים והאקדמיים הנדרשים, וטען כי הנגישות היא פונקציה של הביקוש להשכלה גבוהה לעומת היצע מקומות

הלימוד⁵³ ושל מידת הפתיחות למיעוטים. הנגישות, אם כן, נקבעת על פי הרקע החינוכי-השכלתי של הפונים ללימודים ועל פי יכולתם של מוסדות להשכלה גבוהה לקלוט מועמדים משכבות ואוכלוסיות שונות.⁵⁴

אל מול החסמים, ובהיעדר מדיניות של ייצוג ערבים באקדמיה כסטודנטים, כסגל או כעובדי אדמיניסטרציה – התפתחו כמה מגמות: (א) התפשרות על מקצוע הלימוד, ומכאן ייצוגיות במדעי הרוח והחברה. פשרות מעין אלו מנעו את התפתחותו של "אתוס אקדמי" ומחקר בתחומי הרוח והחברה בחברה הערבית, והביאו לריבוי של בוגרים ערבים העוסקים בהוראה. הרוויה בתחום זה גברה עוד יותר נוכח המצב הרעוע של הרשויות המקומיות הערביות וחוסר יכולתן לקלוט את הבוגרים. (ב) לימודים גבוהים בחו"ל, במיוחד במקצועות חופשיים (רפואה, רוקחות, מקצועות פרה-רפואיים והנדסיים).

בעבר פנו סטודנטים ערבים ללמוד במדינות מזרח אירופה, בסיוע מלגות של המפלגה הקומוניסטית. לאחר נפילת ברית המועצות והגוש המזרחי פנו ערבים רבים ללמוד רפואה והנדסה בגרמניה (בתקופת השיא למדו בה כ-1,500 סטודנטים בשנה); כ-350 פנו ללימודים באיטליה; וכ-500 סטודנטים ברומניה. אחרי שנחתם הסכם השלום עם ירדן החלו סטודנטים ערבים לנסוע ללימודים בירדן. בסוף שנות התשעים הגיע מספרם ל-200 סטודנטים, וב-2008 למדו בירדן קרוב ל-6,300 סטודנטים ערבים במקצועות רפואיים ופרה-רפואיים, וכן לימודי ערבית ודת האסלאם.⁵⁵ וורגן מעריך כי מספר הסטודנטים שלומדים כיום בירדן מגיע לכ-8,000 בשנה, ואליהם ניתן להוסיף עוד יותר מ-1,300⁵⁶ שלומדים באוניברסיטאות ומכללות בגדה המערבית,⁵⁷ שבהן קל להם יותר מבחינה תרבותית והם אינם חווים את הניכור הפוליטי שהוא מנת חלקם בישראל.⁵⁸

מתחילת שנות התשעים הוקמו בישראל שלל מכללות אקדמיות. במקביל פתחו האוניברסיטאות את שעריהן לתושבי הפריפריה והשכבות החלשות. הנגישות להשכלה גבוהה התחילה להתרחב כבר בשנות השבעים והשמונים, אבל תמורה אמיתית שהנגישה את ההשכלה לכל השכבות והאוכלוסיות בחברה הישראלית חלה רק בשנות התשעים.⁵⁹ בתוך עשור, ובמיוחד בשנים 1982–1993, גדל מספר הסטודנטים באוניברסיטאות ב-50%, ובמכללות בשיעור של 70%. בעקבות זאת גדל שיעור הלומדים הערבים באוניברסיטאות מ-2.9% בשנות השבעים ל-6.7% באמצע שנות השמונים.⁶⁰

העלייה המתמדת במספר הסטודנטים הערבים בישראל מלמדת שמספרם הנמוך לפני העלייה לא נבע מגורמים תרבותיים, אלא מהמכשולים שהציבו בפניהם מוסדות החינוך וההשכלה, ההזנחה בחינוך היסודי והתיכוני, והחסמים המבניים שעומדים בפניהם. חסמים אלה ניכרים היטב גם בבדיקה של אחוז המתקבלים לאוניברסיטאות ביחס למספרם לפי שכבת גיל: באמצע שנות השמונים היו הערבים 22.7% מבני ה-18, אולם רק 7.4% מהם התקבלו לאוניברסיטאות.⁶¹

שני חסמים מרכזיים עומדים בדרכם של ערבים המבקשים לקנות להם השכלה גבוהה: הראשון הוא אי-קבלת תעודת בגרות שלמה ואיכותית העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות, והשני הוא אי-השתלבות בהשכלה הגבוהה בשנתיים הראשונות שלאחר סיום בית הספר התיכון.

בראיון שנערך ביוני 2011 בעיתון "הארץ"⁶² אמר פרופ' מאג'ד אלחאג', מי שהיה חבר המל"ג וסגן נשיא ודיקן מחקר באוניברסיטת חיפה, כי בפני הסטודנט הערבי עומדים כמה חסמים: הבחינה הפסיכומטרית, שאינה מותאמת תרבותית לנבחנים הערבים, ושיטות הלימוד בבתי הספר הערביים, המבוססות על צבירת ידע כדי להוציאו בעת הבחינה, ללא פיתוח חשיבה ביקורתית, יצירתית או לוגית. על החסמים באוניברסיטאות עצמן אמר אלחאג': "היום הסטודנט הערבי מבלה את השנתיים הראשונות בהתמודדות עם בעיות היסוד של קליטתו באוניברסיטה. אין התייחסות רצינית לתלמיד הערבי מצד האוניברסיטאות והמכללות; דבר נוסף שהתייחסו אליו בוועדה הוא האווירה התרבותית באוניברסיטאות, שגורמת לניכור אצל התלמיד הערבי כי היא לא מבוססת על קונספציה רבת-תרבותית."

עם זאת, בשנים האחרונות חל שיפור ניכר בשיעורי הזכאות לתעודות הבררות, ובעקבות זאת עלה אחוז המתקבלים ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה בשנתיים שאחרי סיום התיכון, מ-10.7% בשנת 1991 ל-19.2% בשנת 2001. אלחאג' סבור כי יש לכך שתי סיבות: (1) מניע קולקטיבי, כלומר רצונם של המשכילים הערבים לתרום להעלאת רמת החיים של הקהילה ולפעול למען שגשוג חברתי וכלכלי, ו-2) מניע אינדיבידואלי, כלומר רצון לקידום אישי, קריירה ומעמד חברתי. ציבור האקדמאים הערבים בארץ חשים אחריות ושליוחות ציבורית ביחס לקידום מעמדם האזרחי, הכלכלי והפוליטי מול הבעיות והאתגרים בתוך הקהילה.⁶³

מוסטפא⁶⁴ מציין שלושה גורמים שהשפיעו על רכישת ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים-פלסטינים בישראל. הראשון היה מלחמת 1948, שהביאה להריסת המרכז התרבותי העירוני של החברה הפלסטינית. אחרי המלחמה נשאר במדינת ישראל מיעוט כפרי מובס ששיעור האנאלפביתיות בקרבו גבוה מאוד. החברה הפלסטינית שנשארה בישראל הייתה צריכה אפוא להתחיל מחדש. למרות צמצום האפשרויות להשכלה גבוהה בחברה הפלסטינית לעומת היישוב היהודי, האליטה הפלסטינית ומעמד הביניים העירוני הצליחו לבנות בחלק מהערים הפלסטיניות מרכז תרבותי עירוני שהיה בסיס להרחבת האליטה האינטלקטואלית הפלסטינית ולשיפור רמת החינוך מאוחר יותר. המנדט הבריטי אפשר ליישוב היהודי להקים את האוניברסיטה העברית בירושלים ואת הטכניון באמצע שנות העשרים, אך לא התיר לערבים לבנות אוניברסיטה פלסטינית או אפילו אוניברסיטה ערבית-יהודית. למרות זאת הצליחו המשפחות המבוססות כלכלית ומעמד הביניים לבנות אליטה של בוגרי אוניברסיטאות שלמדו בחו"ל. סטודנטים פלסטינים למדו באוניברסיטאות ערביות בקהיר, בלבנון, באירופה ובארצות הברית.

הגורם השני היה ההתפתחות באקדמיה הישראלית. ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל התפתחה באוניברסיטאות הישראליות, ששירתו את בניית הנרטיב ההיסטורי הציוני ועיצבו סוציולוגיה ישראלית שחקרה את המיעוט הערבי בישראל באופן מוטה. מדינת ישראל לא אפשרה למיעוט הערבי להקים אוניברסיטה ערבית עד היום, אף על פי שניסיונות של מיעוטים אתניים בעולם מראים כי מוסדות להשכלה גבוהה שהוקמו על ידי מיעוטים הגבירו את נגישותם להשכלה גבוהה, הרחיבו את שכבת האינטלקטואלים בקרבם ושמרו על הזהות התרבותית שלהם, ולבסוף שיפרו את מעמדה החברתי, הכלכלי והפוליטי של קבוצת המיעוט בהשוואה לרוב. הממשלה בישראל מתנגדת להקמת אוניברסיטה ערבית מחשש פן תהפוך לזירה של פעילות לאומית, וממילא הממסד בישראל מסרב לאשר הקמת מוסדות עצמאיים אוטונומיים לערבים. היעדר אוניברסיטה ערבית שמלמדת בשפה הערבית והעובדה שהערבים רוכשים השכלה גבוהה באקדמיה הישראלית השפיעו על הנגישות להשכלה גבוהה, על המחקר המדעי והאג'נדה שלו, על העסקת אקדמאים ערבים במוסדות להשכלה גבוהה ועל בניית הנרטיב והסוציולוגיה הפלסטיניים.⁶⁵ בדצמבר 2012 נערך טקס הנחת אבן הפינה לקמפוס האקדמי של העיר נצרת, שנחשב לצעד ראשון בדרך להקמת מוסד אקדמי ערבי.⁶⁶ שר החינוך גדעון סער התנגד ליוזמה בטענה שאוניברסיטה כזאת תפגע בהשתלבות של הערבים במדינה.⁶⁷

הגורם השלישי שהשפיע על רכישת השכלה גבוהה בקרב האזרחים הערבים הוא הדרתם המבנית בכל תחומי החיים, ובעיקר ממקומות עבודה וממוקדי השפעה פוליטיים. מקומם של הערבים בכלכלה הישראלית עדיין שולי, והאפשרות לפתח משק ערבי מבוסס עדיין לא נראית באופק. הדרה זו השפיעה על דפוסי הלימוד ועל תפיסת הלימודים האקדמיים, ואינה מאפשרת לבוגרים להשתחרר מהתלות במשק הישראלי. כתוצאה מכך, רוב האקדמאים הערבים עובדים ביישובים הערביים.

דרכם של הערבים להשכלה גבוהה היא מעין מסלול מכשולים המורכב מאתגרים לימודיים, אתגרים חברתיים ותרבותיים ואתגרים מוסדיים-מערכתיים, המתחיל בהתעניינות בלימודים, עובר בקבלה ללימודים ובסיומם, ובמקרה הטוב מסתיים בהשתלבות בתעסוקה ההולמת את השכלתם. כל שלב מושפע מקודמיו, אך לא פעם מכשולים רבים מופיעים בעת ובעונה אחת ומקשים על ההתמודדות.⁶⁸

בשנות השמונים חלה עלייה בשיעור הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות, אך בשנות התשעים חלה ירידה בשיעורם.⁶⁹ באמצע שנות השמונים, 6.7% מכלל הסטודנטים באוניברסיטאות היו ערבים, ובתחילת שנות התשעים ירד שיעורם ל-5.8%. הגורם העיקרי לירידה זו קשור למצוקה התעסוקתית של האקדמאים הערבים ולאבטלה בקרב הבוגרים הערבים ככלל.⁷⁰ השירות הציבורי והרשויות המקומיות אינם יכולים לקלוט אקדמאים שאינם בוגרי מדעי הרוח או החברה, והכלכלה הערבית אינה חזקה דיה לקלוט אותם בתחומים כמו הנדסה או מדעי הטבע. הקושי למצוא מקום עבודה הולם מביא אפוא רבים להתפשר על עבודה בשוק המקומי או הוראה ביישובים הערביים.⁷¹

כאמור, בשנים האחרונות חלה עלייה במספר הערבים הלומדים בירדן ובשטחי הרשות הפלסטינית. הנגישות של האוניברסיטאות הירדניות עשויה להשפיע בעתיד הקרוב על דפוסי רכישת ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל וליצור מציאות חדשה.⁷²

2. נתונים סטטיסטיים ותוכניות לעתיד

דו"ח שפרסמה המל"ג ב־2012⁷³ סוקר את מצב החינוך בחברה הערבית, החל בשיעורי הזכאות לתעודת בגרות וכלה בסגל הבכיר במוסדות להשכלה גבוהה. הפערים בין המגזרים בכל הנוגע לשוויון הזדמנויות ובנגישות להשכלה גבוהה עמוקים ומושרשים. כך למשל, בעוד שכמעט מחצית מהיהודים בשנתון נתון (44%) עומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות, אחוז הערבים העומדים בהן מסתכם ב־22%. יתר על כן, מתוך אלה שכבר נרשמים ללימודים, כ־32% לא מצליחים להתקבל אליהם, לעומת 19% בלבד באוכלוסייה היהודית. כך יוצא שאחוז היהודים המתחילים ללמוד באקדמיה מתוך שנתון ממוצע עומד על 52%, ואילו בקרב הערבים שיעורם הוא 21% בלבד.

חסם נוסף הוא מה שמכונה במסמך "תוצרי מערכת החינוך הפורמלית". לפי הנתונים יש פער של כמעט 18% בשיעור הניגשים לבחינות הבגרות (57% מהערבים לעומת 75% מהיהודים), וכמעט חצי מהם אינם זכאים בסופו של דבר לתעודה (28% זכאים ערבים לתעודת בגרות, לעומת 51% בקרב היהודים). גם הבחינה הפסיכומטרית התגלתה כחסם משמעותי: פער של 100 נקודות נמצא בין תוצאותיהם של הנבחנים היהודים והערבים. הפערים הגדולים ביותר נרשמו בבחינה באנגלית, לאחר מכן בחשיבה מילולית ולבסוף בחשיבה כמותית.

עם זאת, הפערים לא מסתכמים רק בחסמים ה"חיצוניים", כלומר ביכולת ההתחלתית להשתלב במערכת. דו"ח המל"ג חושף תמונה עגומה בהרבה באשר לשוויון ההזדמנויות בתוך האקדמיה: ככל שמתקדמים בסולם הדרגות באקדמיה, שיעור הערבים הולך ופוחת. הסטודנטים הערבים הם 11.3% מלומדי התואר הראשון, 7% מלומדי התואר השני, ואילו בקרב הדוקטורנטים שיעורם הוא 3% בלבד. בסגל האקדמי באוניברסיטאות מהווים הערבים 2% בלבד. את קשיי ההשתלבות מבשרים כבר נתוני הנשירה בקרב תלמידים ערבים, והיא מתבטאת גם בתופעת "גרירת התארים" שהמסמך מצביע עליה.

בשנת 2008–9 היה שיעור הנשירה של הסטודנטים הערבים כ־15.4%, לעומת 10.8% בלבד בקרב היהודים. באוניברסיטאות הפער בין אחוז הנושרים הערבים ליהודים עומד על כ־4.2%, אך במכללות המתקצבות הוא גדול אף יותר, ובמכללות להנדסה הוא מגיע אף ל־11%–25% בקרב הערבים, לעומת 14% בקרב היהודים. כמו כן, כ־53% מהסטודנטים היהודים מסיימים את התואר בזמן, אך בקרב הסטודנטים הערבים רק 36% מצליחים לעשות זאת.

הפער בשיעורי הנשירה בין האוניברסיטאות למכללות מתחדד עוד יותר כאשר מתגלה שיעורם הגדול של הסטודנטים הערבים בהן. מתוך כלל הסטודנטים הערבים, כ־11.5% לומדים באוניברסיטאות, לעומת 24.5% במכללות לחינוך. פערים גדולים נמצאו גם בין האוניברסיטאות השונות: באוניברסיטת

חיפה מהווים הערבים יותר מ-30% מכלל הסטודנטים, אך באוניברסיטה העברית הם מהווים פחות מ-12%, בתל אביב פחות מ-9%, בבן גוריון מעט יותר מ-5%, ובבר-אילן פחות מ-3%.⁷⁴

סטודנטים ערבים רבים נהנו מהקמתן של המכללות האקדמיות ורבים יכלו להשתלב בהן, אך מלבד מי שמבקשים הכשרה להוראה, האוניברסיטאות הן עדיין המוסדות המועדפים עליהם. שיעור הסטודנטים הערבים הגיע בתחילת שנות האלפיים ל-8.1%, ואחוז הסטודנטים הערבים שלמדו לקראת תואר ראשון היה 9.8%. שלושה גורמים עיקריים גרמו לעלייה זו: עליית שיעור ההצלחה בבחינות הבגרות (מ-22% באמצע שנות התשעים ל-38% בתחילת המילניום), עליית שיעור הסטודנטיות הערביות, והזיקה בין מספר שנות הלימוד לשיעורי התעסוקה: שיעור התעסוקה של אקדמאים ערבים עדיין גבוה משיעור התעסוקה של לא-אקדמאים.⁷⁵

שיעור הסטודנטים הערבים שלומדים לתואר שני גדל מ-3.6% בשנת 1990 ל-5.1% בשנת 2004 ול-9% בשנת 2012,⁷⁶ אך בלימודים לתואר שלישי שיעורם נשאר קבוע. שיעורם של הערבים באוניברסיטת חיפה נשאר קבוע במשך העשור האחרון והגיע ל-35% מכלל הסטודנטים הערבים. מספר הסטודנטיות הערביות עולה במקצת על מספרם של הסטודנטים הערבים באוניברסיטה. שיעורם של הסטודנטים הערבים הלומדים באוניברסיטה העברית ירד בשלושת העשורים האחרונים בגלל הקמתן של מכללות, ולפי דו"ח המל"ג שיעורם כיום הוא פחות מ-12%.⁷⁷ מאז שנות התשעים נקלטו סטודנטים ערבים רבים גם במכללות אזוריות. באוניברסיטת בר-אילן ניכרת עלייה במספר הסטודנטים הערבים, בגלל הקמת שלוחות שלה באזורים אחרים. את המקום הרביעי מבחינת שיעור הסטודנטים הערבים תופס הטכניון, ואחריו אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת בן גוריון בנגב.⁷⁸

מנתונים שפרסמה הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל על הסגל האקדמי לשנת 2005–6 עולה שהסגל האקדמי הבכיר⁷⁹ מהווה כ-53.3% מכלל הסגל האקדמי באוניברסיטאות, המונה 4,576 איש ואישה. לעומתו, הסגל האקדמי שאינו בכיר⁸⁰ מונה 4,010 חברים, המהווים 46.7% מהסגל האקדמי שמנה 8,586 חברים בשנת 2005–6. בסך הכול מונה הסגל הטכני והמנהלי באוניברסיטאות 8,558 עובדים. סך כל כוח האדם באוניברסיטאות, כולל סגל בכיר, סגל לא בכיר וסגל טכני ואדמיניסטרטיבי לשנת 2005–6 היה 17,144.

בשנת 2006–7, מבין 4,576 חברי הסגל האקדמי הבכיר באוניברסיטאות, 64 היו ערבים, כלומר כ-1.4% (בשנת 1999 היה שיעורם 1%). המצב בכוח האדם הטכני והמנהלי איננו טוב יותר: מתוך סגל מנהלי של 8,558, רק 23 (0.26%) היו ערבים (ראו טבלה 3). מספר המרצים הערבים הרב ביותר נמצא באוניברסיטת בן גוריון, ואחריה באוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת חיפה והאוניברסיטה העברית. בשאר האוניברסיטאות ישנם מרצים ערבים בודדים.⁸¹

טבלה 3: כוח אדם באוניברסיטאות, 2006–2007⁸²

סה"כ	ערבים (%)	יהודים (%)	
4,576	64 (1.4 %)	4,512 (98.6 %)	סגל אקדמי בכיר
8,558	23 (0.3 %)	8,535 (99.7 %)	סגל אדמיניסטרטיבי

מקור: סקר עמותת סיכוי באוניברסיטאות ומכללות בשנת 2007

סגל מנהלי

בהודעה לעיתונות שהוציאה ביוני 2011 ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא קליטת עובדים ערבים בשירות הציבורי בראשות ח"כ ד"ר אחמד טיבי, התייחס שר החינוך היוצא גדעון סער לנתונים הזעומים והעגומים שהוצגו בוועדה בנוגע לתתייצוג של האזרחים הערבים בהשכלה הגבוהה ואמר כי הגדלת הנגישות להשכלה גבוהה למגזר הערבי היא יעד של משרד החינוך. "האוכלוסייה הערבית סובלת מתתייצוג במערכת ההשכלה הגבוהה, אך אין לי ספק שהגדלת הנגישות תביא להגדלת אחוז הסטודנטים הערבים וחברי הסגל האקדמיים. אני אופטימי ומשוכנע שבשנים הקרובות נראה התקדמות משמעותית. משרד החינוך יגבש תכנית עבודה בשיתוף המוסדות האקדמיים לשיפור ייצוג המגזר הערבי."

מהנתונים שהעבירה המל"ג לאותה ועדה מתברר כי:

- בשנת 2011, רק 2.7% מחברי הסגל האקדמי בישראל היו ערבים.
- במנהל ההשכלה הגבוהה שיעור הערבים נמוך אף יותר ועומד על 1.6% מכלל העובדים (לא כולל עובדי קבלן).

המועצה להשכלה גבוהה, שהיא תאגיד סטטוטורי, מעסיקה רק עובד ערבי אחד מתוך 85 עובדים, לרבות עובדים זמניים וחסרי תקן.⁸³

בראיון ל"הארץ" ביוני 2006⁸⁴ אמר ד"ר דני גרא, שהיה יועץ מקצועי לוועדת החקירה שבראשה עמד ח"כ טיבי: "נתוני המל"ג מעידים כי במערכת ההשכלה הגבוהה שיעור תעסוקת הערבים נמוך בכל אמת מידה שהיא. שיעור זה נמוך עוד יותר מאשר בשירות המדינה, אשר גם בו שילוב ערבים אינו עומד ביעדי החלטות הממשלה (שקבעה כי עד 2012, 10% מכלל העובדים בשירות המדינה יהיו ערבים). יתר על כן, נראה כי אם מתוך כ-160 עובדים בכירים במינהל מוסדות ההשכלה הגבוהה יש שני ערבים בלבד, קשה להתעלם מן המסקנה כי עובדים ערבים כמעט מודרים מהנהלת המוסדות." בתגובה נמסר מהמל"ג כי "בשנים האחרונות נעשו שורה של פעולות להשתלבותם של נציגים מהמגזר הלא-יהודי באקדמיה. במסגרת זו ניתנו עשרות מלגות מעו"ף לסטודנטים מצטיינים, שבהמשך השתלבו כחברי סגל במוסדות השונים. במקביל, במסגרת תכנית החומש במערכת ההשכלה הגבוהה תורחב הנגישות להשכלה הגבוהה לסטודנטים מהמגזר הלא-יהודי. במסגרתה יתווספו כ-3,600 מכסות ייעודיות לסטודנטים מהחברה הערבית."

בתגובת ועד ראשי האוניברסיטאות לכתבת "הארץ" נטען כי "יש יחס ישר בין אחוז הסטודנטים הערבים לבין אחוז חברי הסגל הערבים באוניברסיטאות" – טענה לא נכונה, כפי שנראה בהמשך בפרק הממצאים. ועד ראשי האוניברסיטאות הוסיף: "לאורך השנים חלה עלייה במספר הסטודנטים הערבים, ולכן אנחנו מצפים לראות יותר סטודנטים ההופכים לחלק מהסגל האקדמי הזוטר והבכיר. בנוסף, לא מעט צעירים מהמגזר הערבי נקלטים כיום כחלק מסגל האוניברסיטאות באמצעות מלגות מעו"ף הייעודיות לאוכלוסייה. אנו סבורים שיש מקום להגדיל את מספר מלגות המעו"ף שיש להן תרומה ישירה להעלאת מספר חברי הסגל הערבים.⁸⁵ חישוב פשוט של הגידול במספר הסטודנטים הערבים לעומת הסגל הערבי מגלה שהפער עדיין גדול. כאמור, שיעור הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות הגיע ל-11% בשנת הלימודים 2011-12 (גם נתון זה אינו מדויק, כפי שניווכח בהמשך בפרק הממצאים).

לסיכום, הנתונים על ייצוג הערבים כסגל אקדמי ומנהלי אינם עקביים ולא פעם מבוססים על הערכות על פי נתוני המל"ג⁸⁶ שהתפרסמו ב-2012, רק מ-11% מהתלמידים לתואר ראשון במוסדות ההשכלה גבוהה בישראל הם ערבים – כמחצית משיעורם באוכלוסייה – וככל שהתואר גבוה יותר הולך שיעורם ופוחת.

בניסיון להתמודד עם הפערים המתרחבים אושרה בוועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת) תוכנית חדשה של המל"ג, שעיקרה העמדת סל שירותים שהמוסדות השונים יוכלו לספק כדי לתמוך בסטודנטים ערבים. התוכנית, בעלות של יותר מ-300 מיליון ש"ח, תתבצע בהדרגה עד שנת הלימודים 2015-16. על פי התוכנית יתבקש כל מוסד להכין בשנה הקרובה תכנית ארוכת טווח בעלת מטרות ויעדים ברורים לקליטת סטודנטים ערבים, גיוון תחומי לימודיהם, קליטתם לתארים מתקדמים ושיפור איכות לימודיהם, ובהתאם לכך תיקבע השתתפות המל"ג בתמיכה.

כך למשל, כדי לחזק את קליטת הסטודנטים בשנה הראשונה ללימודים ולצמצם את אחוזי הנשירה וגרירת התואר, יוצע סל ממוצע בסכום של 4,666 ש"ח לסטודנט, ויתמקד בתמיכה חברתית, תמיכה אקדמית אישית, ייעוץ ופיתוח מיומנויות למידה ופעולות תרבות. הסל המלא יוענק למוסדות על בסיס שיעור הנשירה של סטודנטים ערבים מהמוסד, ביחס לממוצע הנשירה של האוכלוסייה היהודית בכלל המוסדות. כחודשיים לפני מועד פתיחת השנה יהיו הסטודנטים הערבים זכאים להשתתף בתוכנית לתגבור השפה העברית, מיומנויות למידה ואוריינטציה אקדמית בתמיכת ות"ת (בסכום של עד 1,824 ש"ח לתלמיד). בנוסף, כדי לזכות בתקציב יצטרכו המוסדות לתרגם את אתר האינטרנט שלהם לערבית. באוניברסיטה הפתוחה יחלו עוד השנה בניסוי הכולל לימוד מקצועות שונים בשפה הערבית.

התוכנית מבקשת לתת מענה גם לפערים שנמצאו עוד בשלב התיכון. משנת הלימודים 2012 אמורים להיפתח במרכזי האוכלוסייה הערבית מרכזי הסברה וחשיפה לאקדמיה, שבהם תלמידי תיכון בעלי פוטנציאל להתקבל לאוניברסיטה יקבלו מידע על מוסדות הלימוד ותחומי הלימוד, ויוצעו סדנאות הכנה, הפניה למלגות וכדומה. המרכזים, שיוקמו בעלות של 300 אלף ש"ח, יפעלו בהנחיית ועדת היגוי של אנשי ציבור ואקדמיה שרובם ערבים, ועד שנת 2014-15 צפויים לפעול מרכזים אלה בכ-25 יישובים.

יעד נוסף הוא הנגשת המכינות הקדם-אקדמיות לאוכלוסייה הערבית. מתוך 12,300 התלמידים שלמדו במכינות הקדם-אקדמיות בשנת 2010-11, רק 6% היו ערבים. 57% מתוכם לא המשיכו ללימודים אקדמיים בשלוש השנים הבאות (לעומת כ-48% מהיהודים). מאמצי ההנגשה יופנו לתגבור השפה העברית, ולמימון מעונות והסעות, קורס הכנה לפסיכומטרי ומלגות ל-20% מבוגרי המכינות הערבים. סכום המעטפת עומד על כ-6,000 ש"ח לתלמיד, ות"ת תתקצב כל מוסד בתקציב חד-פעמי של עד 50 אלף ש"ח לשיווק המכינה בקרב האוכלוסייה. אשר לאחוזי ההשתלבות הנמוכים של הערבים בתארים מתקדמים ובסגל, יופעלו תוכניות של מלגות הצטיינות בכל המוסדות, ואלה יידרשו לדווח למל"ג על שילוב אנשי סגל ערבים.

התוכנית המקיפה היא חלק מתוכנית חומש שהובאה לאישור הממשלה לפני שנתיים על ידי יו"ר המל"ג ושר החינוך לשעבר גדעון סער, ויו"ר ות"ת, פרופ' מנואל טרכטנברג. התוכנית ביקשה להנגיש את ההשכלה הגבוהה לפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, לאוכלוסייה החרדית ולמיעוטים. לדברי פרופ' טרכטנברג, "התכנית תקל על אוכלוסיית המיעוטים להשתלב בהשכלה הגבוהה ובהמשך גם בשוק העבודה. מבדיקות שקיימנו עולה כי אחד החסמים הוא היעדר הנגישות, והתוכנית תיתן מענה לקראת הכניסה למערכת וליווי צמוד בשנים הראשונות."⁸⁷

פרק רביעי: המחקר

1. מתודולוגיה

שאלת הייצוג של האזרחים הערבים בסגל האקדמי בישראל ודפוסי האפליה בגיוסו ובקליטתו במוסדות להשכלה גבוהה כמעט לא זכתה להתייחסות מחקרית, למרות חשיבותו בעיני הערבים בישראל. רוב המחקר בנושא מסתמך על דוחות של ועדות, הודעות לעיתונות, דוחות של החברה האזרחית ודיווחים קצרים מהמל"ג. יוצא מן הכלל הוא הסקר שערכה עמותת סיכוי במסגרת פרויקט "ייצוג הולם ושוויון בתעסוקה" באוקטובר 2007, שביקש לבדוק את מספר המועסקים הערבים בסגל האקדמי הבכיר ב-65 מוסדות אקדמיים, וכן את מספר הערבים בכוח האדם האדמיניסטרטיבי. ההיענות לסקר הגיעה לכ-20%. באוניברסיטאות ובמכללות שלא נענו לסקר נעשה מאמץ פרטני לדלות מידע מהסגל הערבי. עמותת סיכוי ערכה סקר דומה בשנת 1999, ותוצאותיו פורסמו באותה שנה בדו"ח ייצוג הולם של עמותת סיכוי. גם אז היה אחוז ההיענות דומה.

כאמור, מחקר זה מבקש לבחון את ייצוג האזרחים הערבים באוניברסיטאות בישראל. לצורך המחקר הנוכחי השתמשנו בשילוב של שיטות כמותניות ואיכותניות – שאלון, ראיונות עומק וניתוח טקסטים – כדי לנצל את היתרונות של שתי השיטות ולמזער במידת האפשר את חולשותיהם.

השאלון שהועבר לראשי האוניברסיטאות היה מורכב מ-32 שאלות שנועדו לחלץ מידע ספציפי בנוגע למטרות המחקר, ועל המידע הזה התבססו עיקר ממצאיו. לאחר בנייתו תוקף השאלון בעזרת מומחים בתחום, כדי להבטיח שהשאלות בו עולות בקנה אחד עם מטרות המחקר. ראיונות חצי מובנים נערכו עם מרצים ועם עובדי סגל מנהלי ערבים באוניברסיטאות. עוד נעזר המחקר בראיונות בלתי פורמליים עם חברי סגל ערבים ובעלי תפקידים אדמיניסטרטיביים (כמו עוזרים ויועצים של נשיאי אוניברסיטאות, וסטודנטים פעילים באגודת הסטודנטים הארצית ובוועדי הסטודנטים הערביים. ראיונות ושיחות אלו סייעו לנו הן באימות מידע והן בהשגת מידע שלא הצלחנו להשיג ישירות מממלאי השאלונים.

למדנו גם ממחקרים קודמים שעסקו בסוגיות דומות, ואיסוף החומר תרם להעשרת המידע של מחקרנו. מלבד זאת, כדי לפצות על סירוב של מרואיינים או ראשי אוניברסיטאות למלא את השאלון, ניתחנו טקסטים ומידע זמין כמו דו"חות מחקר של מוסדות רשמיים או של ארגוני חברה אזרחית, ספרות מחקרית, מאגרי מידע, אתרי אינטרנט של האוניברסיטאות והמכללות, כתבות בתקשורת, פרסומי למ"ס ומל"ג, מידע מוועדות חקירה של הכנסת ומפרסומי מרכז המחקר והמידע של הכנסת ועוד.

אחרי שהשאלון קיבל את אישורם של חברי ועדת ההיגוי ועבר פיילוט בהצלחה, הוא נשלח לאוכלוסיית היעד שכללה את ראשי אוניברסיטאות המחקר (שבע אוניברסיטאות והאוניברסיטה הפתוחה) ולראשי שתי מכללות – המכללה האקדמית גליל מערבי ומכללת קיי. המכללות שימשו כקבוצת ביקורת בסוגיית הייצוג והתנ"ייצוג של כלל סוגיות המחקר. הנתונים שקיבלנו מאחת המכללות לא דווחו. כאמור, השאלון מורכב מ-32 שאלות סגורות, ואם המידע זמין מילוי אורך כשעה, אולם רוב האוניברסיטאות טענו כי המידע המבוקש נמצא בידיהם של גורמים רבים ולכן נדרש להן זמן רב לאסוף אותו. בזמן

שחיכינו לשאלונים ערכנו את רוב ראיונות העומק ושיחות לא פורמליות רבות עם דמויות מפתח. ראיונות העומק נותחו בשיטת הניתוח הפרשנית. לאחר איסוף הנתונים מהמחקר הכמותני, ניתחנו את הנתונים בעזרת התוכנה הסטטיסטית SPSS.

2. ממצאים וסיכום

חמישה מנשיאי האוניברסיטאות – אוניברסיטת חיפה, הטכניון, האוניברסיטה הפתוחה, אוניברסיטת בן גוריון והאוניברסיטה העברית (או מי מטעמם) – נענו לפנייתנו היענות מלאה, מילאו את השאלון בשלמותו או ענו בכתב על כל סוגיות המחקר שנדרשו להן. אוניברסיטת תל אביב סיפקה את רוב המידע שנוגע לשאלון המחקר, אולם אוניברסיטת בר-אילן סיפקה מידע חלקי שנאלצנו להשלים בראיונות עומק ושיחות בלתי פורמליות עם אנשי סגל ובעלי תפקידים אחרים או מאתר האינטרנט של האוניברסיטה. שתי אוניברסיטאות אלה טענו כי אין בידן מידע על מוצאם של הסטודנטים והעובדים. מכוון ויצמן סירב בתוקף לשתף פעולה עם המחקר באותה טענה. המידע על מכוון ויצמן נאסף אפוא ממקורות בלתי פורמליים ומאתר האינטרנט של המכוון. ראשי המכללה האקדמית גליל מערבי סיפקו מידע מלא על כל שאלות המחקר. מכללת קיי בנגב לא ענתה לפנייתנו חרף תזכורות ושיחות טלפוניות עם גורמים רשמיים במוסד.

שיעור ההיענות לשאלון המחקר היה גבוה מאוד: 62.5% היענות מלאה; 25% היענות חלקית ו-12.5% לא ענו. במחקרים קודמים של סיכוי מ-1999 ומ-2007, שיעור ההיענות של ראשי האוניברסיטאות לא הגיע ל-20%⁸⁸. הממצאים שיוצגו להלן נמסרו אפוא על ידי ראשי האוניברסיטאות, ומשקפים נאמנה את ייצוג האזרחים הערבים בשבע אוניברסיטאות המחקר בישראל בחמשת תחומי המחקר: ייצוג הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות; ייצוג ערבים בסגל האקדמי⁸⁹ והמנהלי; ייצוג הערבים כחברים בחבר הנאמנים; ייצוג הערבים בוועד המנהל במוסדות שנחקרו. חלק מהממצאים שיוצגו להלן שונים במקצת מנתוני הלמ"ס או המל"ג, כי נתוניהם מתבססים על הערכות או מידע שהאוניברסיטאות העבירו ישירות אליהם או לוועדות הכנסת.

אך המחקר הנוכחי לא הסתפק בנתונים אלה, אלא התבסס על נתוני האוניברסיטאות, שעברו אחר כך אימותים והצלבות בשטח. רואיינו אנשי סגל בכירים, יועצים של ראשי אוניברסיטאות לענייני סטודנטים ערבים,⁹⁰ חברים באגודות הסטודנטים, מועסקים בדיקנט הסטודנטים ואחרים כפי שצוין בפרק המתודולוגיה.

סטודנטים

בשנת 2011–12 למדו בכל מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל כ-298,400 סטודנטים לקראת תואר אקדמי. 258,700 מהם למדו באוניברסיטאות, במכללות האקדמיות ובמכללות האקדמיות לחינוך, והיתר במוסדות שמעניקים תעודה אך לא נמנים עם שלושת סוגי המוסדות שלעיל. 75% למדו לקראת תואר ראשון (מתוכם 58.1 אלף סטודנטים חדשים), 20.4% למדו לקראת תואר שני, 4.1% למדו לקראת תואר שלישי, והיתר לקראת תעודה.

בשנת הלימודים 2011–12 למדו בשבע אוניברסיטאות המחקר כ-155,800 סטודנטים לכל התארים. 14,895 מהם היו ערבים, משמע 9.6% מכלל הסטודנטים באוניברסיטאות בישראל. מתברר אפוא שייצוגם של הערבים אזרחי המדינה בקרב הסטודנטים באוניברסיטאות הוא כמחצית ייצוגם בכלל האוכלוסייה, והרבה פחות מייצוגם בחתך הגיל הרלבנטי. ראוי לציין כי המחקר שלפנינו עוסק בסטודנטים בישראל, ואינו מביא בחשבון את הסטודנטים הלומדים בירדן (הנאמד באלפים), באירופה ברחבי העולם, וכמו כן לא מביא בחשבון את הסטודנטים היהודים הלומדים ברחבי העולם.

**טבלה 4: התפלגות הסטודנטים הערבים והיהודים
באוניברסיטאות המחקר 2011-2012⁹¹**

		תואר שלישי		תואר שני		תואר ראשון		תואר
סה"כ ערבים	סה"כ יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	מוסד
4,191 (24.9%)	12,670 (75.1%)	152 (13.5%)	968 (86.5%)	1,360 (19.7%)	5,538 (80.3%)	2,679 (30.3%)	6,164 (69.7%)	אוניברסיטת חיפה
1,661 (14.3%)	9,987 (85.7%)	33 (3.6%)	887 (96.5%)	78 (3.5%)	2,157 (96.5%)	1,550 (18.25%)	6,943 (81.75%)	טכניון - מכון טכנולוגי לישראל
2,160 (7.4%)	26,876 (92.6%)	58 (2.6%)	2,148 (97.4%)	489 (4.6%)	10,129 (95.4%)	1,613 (9.9%)	14,599 (90.1%)	אוניברסיטת תל-אביב
525 (2%)	25,000 (98%)	22 (1.1%)	1,921 (98.9%)	125 (2%)	6,000 (98%)	378 (2.2%)	17,079 (97.8%)	אוניברסיטת בר-אילן
726 (3.6%)	19,540 (96.4%)	37 (2.6%)	1,400 (97.4%)	181 (3.7%)	4,700 (96.3%)	508 (3.6%)	13,440 (96.4%)	אוניברסיטת בן גוריון
1,632 (7.2%)	21,000 (92.8%)	95 (3.4%)	2,700 (96.6%)	216 (3%)	6,800 (97%)	1,321 (10.3%)	11,500 (89.7%)	האוניברסיטה העברית
3,753 (8.3%)	41,720 (91.7%)	----	----	235 (6.4%)	3,481 (93.7%)	3,518 (8.4%)	34,809 (91.6%)	האוניברסיטה הפתוחה
14,645 (8.5%)	156,793 (91.5%)	397 (3.8%)	10,024 (96.2%)	2,684 (6.4%)	38,805 (93.6%)	11,567 (9.6%)	104,534 (90.4%)	סה"כ

העלייה בשיעור הסטודנטים הערבים בשנים האחרונות משמעותית יותר במכללות מאשר באוניברסיטאות. נתוני הלמ"ס משנת 2011 מלמדים ששיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לקראת תואר ראשון הוא 12.12%⁹². נדגיש כי הפער בין נתוני הלמ"ס - 12%, ובין ממצא המחקר שלנו - 9.6%, נובע מכך שהלמ"ס מביאה בחשבון גם את המכללות (שבהן שיעור הערבים גדול יותר), ואילו המחקר שלנו בודק רק את האוניברסיטאות. עם זאת, חשוב לציין כי שיעור הסטודנטים שלמדו לתואר ראשון במכללות וממשיכים לתארים מתקדמים הוא קטן מאוד.

המספר הגבוה ביותר של סטודנטים ערבים נמצא באוניברסיטת חיפה, שבה שיעורם עומד על כ-25% מכלל הסטודנטים הלומדים לקראת תואר. השיעור הנמוך ביותר של סטודנטים ערבים נמצא באוניברסיטת בר-אילן (לא כולל המכללות שפועלות בחסותה, שבחלקן שיעור הסטודנטים הערבים גבוה יחסית. אחוז הסטודנטים הערבים במכללה האקדמית צפת, למשל, מתקרב ל-60%, ובמכללה האקדמית גליל מערבי כ-40%).

אוניברסיטת תל אביב ניצבת במקום השני במספר הלומדים לתואר ראשון – יותר מ־1,600 – ו־489 סטודנטים לתואר שני. במקום השלישי נמצא הטכניון, שבו קרוב לחמישית מהסטודנטים לתואר ראשון הם ערבים, אך שיעורם יורד מאוד בתארים המתקדמים. האוניברסיטה העברית קלטה את מספר הדוקטורנטים הערבים הגבוה ביותר אחרי אוניברסיטת חיפה, ולומדים בה 95 סטודנטים ערבים לתואר שלישי. יש לשים לב למספר הגבוה של סטודנטים ערבים באוניברסיטה הפתוחה – 8.3% מכלל הסטודנטים בכל חוגי האוניברסיטה הפתוחה הם ערבים, ובסיכום הכללי, אחרי אוניברסיטת חיפה והטכניון (האוניברסיטאות של הצפון) היא המוסד עם האחוז הגבוהה ביותר של סטודנטים ערבים.

נכון לשנת 2013–2012, מספר הסטודנטים והסטודנטיות הערבים לתואר ראשון הוא 11,567, לתואר שני לומדים 2,684 סטודנטים ערבים, ואילו לתואר שלישי לומדים 397 סטודנטים וסטודנטיות.

סגל אקדמי

לפי נתוני הלמ"ס, בשנים האחרונות ירד מספרם של חברי הסגל האקדמי הבכיר או בעלי התקנים באוניברסיטאות. מספר המשרות של חברי הסגל האקדמי הגיע בשנת הלימודים 1999–2000 ל־4,684 משרות, ומאז נמשכת הירידה במספר המשרות עד לכ־4,326 משרות בשנת הלימודים 2009–10 – ירידה של כ־7.6% בתוך עשור.

ממצאי המחקר שלנו מלמדים כי מגמת הירידה נבלמה, ומאז שנת הלימודים 2009–10 נוספו למערכת 257 אנשי סגל בכירים חדשים. אחד ההסברים לכך הוא החלטת הממשלה מנובמבר 2010 לפתוח בפרויקט רב־שנים כדי לנסות להחזיר לארץ מדענים ישראלים ששהו בחו"ל.

ממצאי המחקר מלמדים שבשנת הלימודים 2011–12 לימדו באוניברסיטאות ישראל 4,665 מרצים בכירים, מתוכם 4,583 יהודים ו־82 ערבים (1.75%) – פחות מהערכת מל"ג בדבר שיעור המרצים הערבים (2.7%)⁹³. מהשוואה עם נתונים משנים קודמות עולה שבשנת 1999 היו 64 מרצים ערבים, שהיוו 1% מכלל הסגל האקדמי הבכיר באוניברסיטאות המחקר, ואילו בשנת הלימודים 2006–7 עלה ייצוגם ל 1.4% מכלל הסגל. משנת 1999–2000 ועד היום התווספו לסגל האקדמי הבכיר בישראל 18 מרצים ערבים – עלייה של 0.75%.

טבלה 5: התפלגות חברי הסגל האקדמי (ערבים ויהודים) לפי מוסד אקדמי 2011–2012

סגל אקדמי מוסד	יהודים	ערבים	סה"כ
חיפה	569 (96.1%)	23 (3.9%)	592 (100%)
טכניון	552 (98.75%)	7 (1.25%)	559 (100%)
תל אביב	923 (98.5%)	14 (1.5%)	937 (100%)
בר אילן	660 (99.7%)	2 (0.3%)	662 (100%)
בן גוריון	800 (97%)	25 (3%)	825 (100%)
האוניברסיטה העברית	1,000 (99.1%)	10 (0.99%)	1,010 (100%)
האוניברסיטה הפתוחה	79 (98.75%)	1 (1.25%)	80 (100%)
סה"כ	4,583 (98.25%)	82 (1.75%)	4,665 (100%)

כאמור, באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטת בן גוריון בנגב נמצא שיעור חברי הסגל הערבים הגבוה ביותר, (3-3.9%), אך גם בהן הוא אינו גדול. באוניברסיטת ברא"ל ובאוניברסיטה העברית היה שיעורם הנמוך ביותר (פחות מ-1%). גם ביתר האוניברסיטאות שיעור המרצים הערבים נמוך ואף שולי (1.25-1.5%).

המחקר בדק גם את שיעור הדיקנים וכן ראשי פקולטות ומנהלים באוניברסיטאות. מתוך 67 הדיקנים באוניברסיטאות, היה בשנת 2011 דיקן אחד (פרופ' מאג'ד אלחאג', דיקן מחקר באוניברסיטת חיפה) שסיים בינתיים את כהונתו, וכיום אין אף דיקן ערבי באף אחת מאוניברסיטאות המחקר בישראל, וזה המצב גם בקרב ראשי הפקולטות והמנהלים. עם זאת, חברי סגל בודדים כיהנו ומכהנים בשנים האחרונות כראשי חוגים באוניברסיטאות.

סגל מנהלי

לחברי הסגל המנהלי באוניברסיטאות נודעת חשיבות מיוחדת בשל המגע התכוף שהם מקיימים עם ציבור הסטודנטים והעובדה שהם מתווכים ביניהם לבין חברי הסגל האקדמי ורשויות האוניברסיטה. ייצוג הולם של אזרחים ערבים בסגל המנהלי אמור להקל על סטודנטים ערבים ולהפחית את תחושת הזרות והניכור שלהם, וכן לפתוח אפיקי תעסוקה חדשים לסטודנטים ובוגרים.

ממצאי המחקר מלמדים כי הערבים מאיישים מעט מאוד תפקידים אדמיניסטרטיביים – פחות אפילו מחברי הסגל האקדמי הערבים באוניברסיטאות.

טבלה 6: התפלגות חברי סגל אדמיניסטרטיבי (יהודים וערבים) לפי מוסד אקדמי 2011-2012

סגל אקדמי מוסד	יהודים	ערבים	סה"כ
חיפה	751 (96.9%)	24 (3.1%)	775 (100%)
טכניון	1,458 (99.1%)	12 (0.8%)	1,470 (100%)
תל-אביב	1,450 (99.4%)	9 (0.6%)	1,459 (100%)
בר-אילן	1,000 (99.9%)	1 (0.1%)	1,001 (100%)
בן גוריון	1,355 (99.7%)	3 (0.3%)	1,358 (100%)
האוניברסיטה העברית	1,200 (99.9%)	1 (0.1%)	1,201 (100%)
האוניברסיטה הפתוחה	855 (97.5%)	22 (2.5%)	877 (100%)
סה"כ	8,069 (99.1%)	72 (0.9%)	8,141 (100%)

מתוך 8,141 העובדות והעובדים חברי הסגל המנהלי האדמיניסטרטיבי באוניברסיטאות, רק 72 הם ערבים (0.9%). בקרב עוזרים מנהליים לראשי החוגים או לרכזי פקולטות אין אף ערבי.

נתוני הלמ"ס והמל"ג⁹ קבעו כי בשנת 7-2006 היו בישראל 8,558 עובדי מנהל באוניברסיטאות, מתוכם 23 ערבים (0.26% מכלל המועסקים המנהליים). אותם מקורות קבעו כי בשנת 2011, כ-1.6% מכלל המועסקים המנהליים היו ערבים. כאמור, נתונים אלה גבוהים בהרבה מממצאי המחקר שלנו. ההבדלים

בנתונים נובעים כנראה משוני בהגדרת המושג סגל אדמיניסטרטיבי־מנהלי. נחזור ונדגיש כי הנתונים שיש לנו נאספו מהאוניברסיטאות עצמן.

חבר הנאמנים

חבר הנאמנים הוא מעין אסיפה כללית של האוניברסיטה, ומשמש כרשות העליונה שמפקחת על ניהול האוניברסיטה ועל נכסיה על פי חוקת המוסד. בין היתר, תפקידו להתוות את המדיניות הכללית של האוניברסיטה, לקבוע את יעדיה, לאשר את תקציבה ולפקח על ניהולה, השגת יעדיה וקידומה.

על פי המלצות הוועד המנהל, על חבר הנאמנים לדאוג ולסייע למימון תקציבי האוניברסיטה, ולצורך כך לגייס תרומות, קרנות ונכסים, לתאם פעולות של אגודות יידי האוניברסיטאות בישראל ובחול, למנות או לאשר את מינויו של נשיא האוניברסיטה, המבקר, היועץ המשפטי ורואה החשבון ולאשר את הענקת תארי הכבוד מטעם האוניברסיטה. חבר הנאמנים מקבל דיווחים שנתיים מהנהלת האוניברסיטה לגבי התנהלות ענייניה, נכסיה ועסקיה, התוכניות והתקציבים השנתיים והרב־שנתיים של האוניברסיטה, הקמת גופים אקדמיים חדשים או שינויים מבניים בגופים אקדמיים קיימים, וכן לגבי הסדרים מהותיים בין האוניברסיטה לגופים אחרים. בין השאר, חבר הנאמנים הוא המוסמך לאשר שינויים בחוקת האוניברסיטה. חברי חבר הנאמנים הם נציגי ציבור מהארץ ומהעולם הפעילים בתחומי העשייה הציבורית, הכלכלית, החברתית, התרבותית, החינוכית והמדעית, וכן נציגי הסנאט והסגל האקדמי, נציגי אגודות יידי האוניברסיטה, נציגי הסגל המנהלי, נציגי הסטודנטים ונציגי הבוגרים. חברי מועצת הנאמנים גם בוחרים את חברי הוועד המנהל אשר ממנה את הנשיא ואת הסנאט.

זהו אם כן גוף חשוב ובעל השפעה, וייצוג הולם של האזרחים הערבים בו ישפיע לטובה עליהם, על ההשכלה הגבוהה בכללה ועל הקשר בין האוכלוסייה הערבית לאוניברסיטה, אולם ממצאי המחקר מראים כי הייצוג רחוק מלהיות מספק.

טבלה 7: התפלגות חברי מועצת הנאמנים (ערבים ויהודים) לפי מוסד אקדמי 2012–2011

חבר נאמנים מוסד	יהודים	ערבים	סה"כ
חיפה	211 (93.4%)	15 (6.6%)	226 (100%)
טכניון	378 (99.7%)	1 (0.3%)	379 (100%)
תל־אביב	100 (100%)	0	100 (100%)
בר־אילן	106 (100%)	0	106 (100%)
בן גוריון	70 (98.6%)	1 (1.4%)	71 (100%)
האוניברסיטה העברית	67 (100%)	0	67 (100%)
האוניברסיטה הפתוחה	44 (95.7%)	2 (4.3%)	46 (100%)
סה"כ	976 (98.1%)	19 (1.9%)	995 (100%)

כפי שניתן לראות בטבלה, מתוך 995 חברי מועצות הנאמנים באוניברסיטאות בישראל, רק 19 הם ערבים⁹⁵ – 1.9% מכלל החברים. אם נוסיף לכך גם את מספר חברי חבר הנאמנים של מכון ויצמן, שאין בו ולו ערבי אחד, מספר החברים היהודים יגדל ושיעור החברים הערבים יקטן.

הוועד המנהל

הוועד המנהל הוא האחראי העליון על התוויית המדיניות והאסטרטגיה של האוניברסיטה, בידי הפיקוח על המבנה הארגוני שלה, והוא מפקח על ניהול נכסיה. לוועד המנהל נתונה הסמכות השירותית בכל ענייני האוניברסיטה שלא הוקנו במפורש בחוקה או בתקנון לרשות אחרת של האוניברסיטה, למעט הסמכות השירותית האקדמית שתהא ברשות הרקטור. לשם המחשה, אם חבר הנאמנים נדמה לפרלמנט, הוועד המנהל הוא הממשלה. על כן, המינויים המרכזיים באוניברסיטה עוברים דרכו ומאושרים על ידיו. כיוון שמוסד זה הוא הגוף האופרטיבי והפעיל באוניברסיטה, החברות בו תסייע לייצוג קבוצות חברתיות ומינויים באוניברסיטה. תתייצוג של קבוצות מסוימות בוועד המנהל מלמד על מעמדם הפריפריאלי במוסד כולו ומשפיע עליו.

טבלה 8: התפלגות חברי הוועד המנהל (ערבים ויהודים) לפי מוסד אקדמי 2011–2012

מנהל ועד מוסד	יהודים	ערבים	סה"כ
חיפה	24 (96%)	1 (4%)	25 (100%)
טכניון	24 (96%)	1 (4%)	25 (100%)
תל-אביב	13 (100%)	0	13 (100%)
בר-אילן	39 (100%)	0	39 (100%)
בן גוריון	20 (95.2%)	1 (4.8%)	21 (100%)
האוניברסיטה העברית	12 (100%)	0	12 (100%)
האוניברסיטה הפתוחה	12 (100%)	0	12 (100%)
סה"כ	144 (98%)	3 (2%)	147 (100%)

ממצאי המחקר מלמדים כי בשנת הלימודים 2011–2012 היו באוניברסיטאות בישראל 147 חברי ועד מנהל, רק שלושה מהם אזרחים ערבים (2%).⁹⁶

לסיכום, ייצוגם של האזרחים הערבים באוניברסיטאות מסתכם במספרים הבאים:

- שיעור הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות בישראל הוא 9.6%.
- שיעור חברי הסגל האקדמי הערבים באוניברסיטאות בישראל הוא 1.75%.
- שיעור חברי הסגל המנהלי הערבים באוניברסיטאות בישראל הוא 0.9%.
- שיעור חברי מועצות המנהלים הערבים באוניברסיטאות בישראל הוא 1.9%.
- שיעור חברי הוועד המנהל הערבים באוניברסיטאות בישראל הוא 2%.

המחקר המוצג בפניכם הוא תוצר של דיונים, תחקירים ואיסוף נתונים שארכו שנה וחצי. הזכות להשכלה גבוהה וחשיבות פיתוחה הן בין הנושאים היחידים הזוכים להסכמה בקרב חוגים רחבים בחברה הישראלית, אך מאז קום המדינה הופנו רוב המשאבים לטובת החברה היהודית. בעשורים האחרונים אנו עדים לעלייה במספר הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, אך העלייה לא תורגמה להשתתפות משמעותית של משכילים ואקדמאים ערבים כקובעי מדיניות ולא כמחזיקים בתפקידי מנהיגות בכירים במוסדות האקדמיים. אנו מקווים שמחקר זה יתרום להצפת הנושא, יגביר את המודעות לייצוג הערבים באקדמיה ויעורר שיח ציבורי בסוגיה.

הסטודנטים הערבים יהיו חלק אינטגרלי וחשוב מהאליטה התרבותית, הכלכלית והפוליטית בעשורים הבאים. גידול במספרם בתוך המערכת יעצים את חוסנה של החברה הישראלית ויתרום לשיפור היחסים המעורערים למדי בין החברה היהודית לחברה הערבית. על מנת שאלטיה זו תוכל להתקדם בעתיד, יש צורך במדיניות קליטה ושילוב בתוך המערכת. יש להעסיק אקדמאים ערבים הן כמרצים והן כעובדים, ומינוי אקדמאים ערבים שיכהנו בוועדים המנהלים הוא הכרח. עמותת סיכוי תמשיך לעקוב ולדווח על מצב קליטתם ותעסוקתם של האזרחים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה.

ממצאי המחקר מציינים תמונה עגומה: שיעור הסטודנטים הערבים בכל התארים איננו מגיע ל-10% מכלל הסטודנטים, ואילו שיעור המרצים, חברי הסגל המנהלי והדירקטורים אינו מגיע ל-3%. בכמה אוניברסיטאות אין שום ייצוג לערבים בכמה מהקטגוריות שנבחנו. מצב זה מחייב את המועצה להשכלה גבוהה, את הנהלות האוניברסיטאות ואת מוסדות המדינה הרלבנטיים לפעול באופן מידי ואינטנסיבי כדי לשלב מרצות ומרצים ערבים בסגל האקדמי של המוסדות להשכלה גבוהה. כמו כן עליהם לשלב ערבים במוסדותיהם הפנימיים ולהפסיק את הדרתם הכמעט מוחלטת של ערבים.

אנו ערים לתוכניות שמגבשת המל"ג לעידוד ההשתלבות של סטודנטיות וסטודנטים ערבים בהשכלה הגבוהה, מאמינים שזהו צעד בכיוון הנכון ומברכים על כך. אנו בעמותת סיכוי נעקוב אחר ההתפתחויות, נלווה אותן ונסייע ביישומן, בתקווה שהוא אכן יתחיל בשנת הלימודים הקרובה שתפתח באוקטובר 2013.

עמותת סיכוי תפעל יחד עם שותפיה הרבים מול המוסדות הרלבנטיים כמו המל"ג, משרד החינוך והנהלות האוניברסיטאות, כדי להגביר את ייצוגם של הערבים כסטודנטים, מרצים, חברי סגל מנהלי וכחברים בוועדים המנהלים של האוניברסיטאות.

תודה מקרב לב לד"ר נוהאד עלי על ההשקעה הרבה בכתיבת המחקר, ליסמין הלוי על העריכה, ולמרים שלוסלברג על התרגום לשפה האנגלית.

ת'אאר אבו ראס

מנהל פרויקט ייצוג הולם בעמותת סיכוי

אוקטובר 2013

הערות

- 1 ראוי לציין כי מכון ויצמן סירב לשתף איתנו פעולה ולמסור לנו מידע. כמו כן היה קשה למצוא את הנתונים באתר האינטרנט ובשנתונים.
- 2 יאסר עואד (2008), **ייצוג הולם של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל**. סיכוי: נייר עמדה (להלן עואד, **ייצוג הולם**); N. Ali (2011), "Task Allocation between Ideology and actual Behavior in transition societies: The Case of the Palestinian Family in Israel". *Journal of Greater Middle Eastern studies* (Seoul) 4 (1), pp. 1-45.
- 3 דיראסאת, מרכז ערבי למשפט ולמדיניות (2011), **מסלול המכשולים: אתגרים וכיווני פעולה לשילוב מהותי של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל**. דו"ח מוגש למל"ג, נצרת.
- 4 סמי מרעי (1985), "החינוך הערבי בישראל". **פוליטיקה** 4, עמ' 34-36; סמי מרעי (1986), "בית־הספר והחברה בכפר הערבי בישראל". בתוך **עיונים בחינוך** 4 (יוני), עמ' 85-104.
- 5 קרין שפרמן (2007), "אי־שוויון בהשכלה הגבוהה בישראל". **פרלמנט** 54. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- 6 מ. מוסטפא (2007), "תמורות בהשכלה הגבוהה בקרב המיעוט הערבי בישראל". בתוך **ח'אלד עראר וק. חאג' יחיא (עורכים), האקדמאים וההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל - סוגיות ודילמות**, עמ' 13-46. תל-אביב: רמות.
- 7 חוה קליין־אבישי, (2012), **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2012 בנתיב לצמיחה**. ירושלים: המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב (להלן קליין־אבישי, **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בנתיב לצמיחה**).
- 8 עואד, **ייצוג הולם**.
- 9 David, M. 2007. "Equality and diversity: toward a sociology of higher education for the 21st century". *British journal of education* 28 (5), pp. 675-690
- 10 ח'אלד אבו עסבה (1997), **מערכת החינוך הערבית בישראל: מצב קיים וחלופות ארגוניות אפשריות**. גבעת חביבה: המכון לחקר השלום.
- 11 Nick Jewson, David Mason, Roger Bowen, Kevin Mulvaney & Sanjay Parmar (1991), "Universities and ethnic minorities: The public face". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 17 (2), pp. 183-199
- 12 C. Leathwood, M. Uvanney and M. Marie-Pierre (2009), *The experience of black and ethnic minority staff working in higher education*. London: Institute for Policy Studies in Education, Metropolitan University
- 13 Andrew Pilkington (2011), *Institutional Racism in the Academy: A Case Study*. Trentham Books

- A. Hagel & C. Shaw (1996), *Opportunity and disadvantage*. London: Policy Studies Institute 14
- A. W. Astin (1982), *Minorities in higher education*. San Francisco: Jossey-Bass 15
- C. Iannelli (2007), "Inequalities in entry to higher education: a comparison over time between Scotland and England and Wales". *Higher Education Quarterly* 61 (3): 306-333 16
- יזהר אופלטקה ורחל הרץ-לזרוביץ (2009), "נשים ובני מיעוטים באקדמיה המערבית". בתוך **מגדר ואתניות בהשכלה הגבוהה בישראל**. חיפה: פרדס הוצאה לאור (להלן אופלטקה והרץ לזרוביץ, "נשים ובני מיעוטים"). 17
- T. Basit (1997), *Eastern Values, Western Milieu: Identities and Aspiration of Adolescent British Muslim Girls*. Aldershot: Ashgate 18
- P. Altbach (1990), "The Racial Dilemma in American Higher Education". *Journal for Higher Education Management* 5, (2), pp. 3-16 19
- חשוב להזכיר את השינוי באופן שבו משרד החינוך בארצות הברית אוסף נתונים על מוצאם של סטודנטים לתואר ראשון. בעבר התלמידים שדיווחו על גזע אחד או יותר (כולל אפריקני-אמריקני) נספרו כשחורים, אך כיום תלמידים שמזהים את עצמם כ־biracial אינם מסווגים כשחורים. 20
- אמנון רובינשטיין (2003), "פערים אתניים בחינוך" (<http://amnonrubinstein.com>) 21
- T. Modood and M. Shiner (1994), *Ethnic minorities and higher education: why are there differential rates of entry?* London: Policy Study Institute 22
- שם. 23
- אופלטקה והרץ-לזרוביץ, "נשים ובני מיעוטים". 24
- P. Richards (1996), "The classroom of despair: a black professor at a white college". *Journal of Blacks in Higher Education*, 100 25
- H. Metcalf, H. Rolfe, P. Stevens and M. Weale (2005), *Recruitment and retention of academic staff in higher education*. National institute of economic and social research. 26
- N. Kettley (2007), "The past, present and future of widening participation research". *British Journal of Sociology of Education* 28(3):333-347 27
- שם. 28
- אופלטקה והרץ-לזרוביץ, "נשים ובני מיעוטים". 29
- ח'אלד אבו עסבה (2005), "ההישגים הלימודיים של התלמידות הערביות בישראל כגורם לכניסתן למעגל התעסוקה וכהזדמנות לשינוי מעמדן החברתי". בתוך א' פלדי (עורך), **החינוך במבחן הזמן 2**. תל אביב: הוצאת הסתדרות המורים, עמ' 627-646 (להלן אבו עסבה, "ההישגים הלימודיים של התלמידות הערביות"). 30

- 31 י. ג'בארין וא. אגבאריה (2010), **חינוך בהמתנה: מדיניות הממשלה ויוזמות אזרחיות לקידום החינוך בישראל**. דיראסאת, מרכז ערבי למשפט ולמדיניות והקליניקה לזכויות המיעוט הערבי הפלסטיני.
- 32 מ. מוסטפא וח. עראר (2009), "נגישות של מיעוטים להשכלה גבוהה: המקרה של החברה הערבית בישראל". בתוך ראסם ח'מאיסי (עורך), **החברה הערבית בישראל (3): אוכלוסייה, חברה, כלכלה**, עמ' 204-226. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד (להלן מוסטפא ועראר, "נגישות של מיעוטים להשכלה גבוהה").
- 33 מ. מוסטפא (2006), **אלתעלים אלעאלי לדא אלפלסטיניין פי אסראיל**. אם אלפחם: ג'מעייית אקראא.
- 34 ח. עראר וק. חאג' יחיא (2010), "יציאת סטודנטים ערבים מישראל ללימודים גבוהים בירדן: גורמים דוחפים, גורמים מושכים ואתגרים". בתוך ראסם ח'מאיסי (עורך), **ספר החברה הערבית בישראל 3** (227-252). ירושלים, מכון ון ליר – הקיבוץ המאוחד.
- 35 אבו עסבה, "ההישגים הלימודיים של התלמידות הערביות".
- 36 מוסטפא ועראר, "נגישות של מיעוטים להשכלה גבוהה".
- 37 למ"ס, הודעה לעיתונות, 21.11.2012.
- 38 קליין-אבישי, **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בנתיב לצמיחה**.
- 39 Shavit and Shwed (2006), *Occupational and Economic Attainments of University and College Graduates in Israel*. Montreal: American Sociological Association, pp. 11-14.
- 40 נ. דגן-בוזגלו (2007), **הזכות להשכלה גבוהה בישראל – מבט משפטי ותקציבי**. תל-אביב: מרכז אדוה.
- 41 למ"ס, הודעה לעיתונות, 21.11.2012.
- 42 קליין-אבישי, **מערכת ההשכלה הגבוהה בנתיב לצמיחה**, 15.
- 43 שם.
- 44 שם.
- 45 שם.
- 46 האוניברסיטה הפתוחה היא מוסד ייחודי בנוף האקדמי בישראל: אין בה תהליך מועמדות ללימודי תואר ראשון, הקבלה היא ללא תנאים ודרישות מוקדמות, ואפשר ללמוד בה קורסים בודדים או תוכנית לימודים מלאה לתואר בוגר אוניברסיטה. הסטודנטים של האוניברסיטה הפתוחה אינם נדרשים להירשם לפקולטה או לחוג לימודים, אלא לקורסים. מי שנרשם לקורס נחשב כסטודנט של האוניברסיטה הפתוחה, ובנוסף לסטודנטים הלומדים בה לשם קבלת תואר, ישנם סטודנטים שאינם לומדים לשם קבלת תואר.
- 47 א. סנטו ונ. עלי (2008), **שיטור בחברה הערבית ישראלית: סקר עמדות וציפיות בקרב ציבור הערבים אזרחי מדינת ישראל**. ירושלים: המשרד לביטחון פנים.

- ב. חסייסי (2005), **שיטור ואזרחות בחברה שסועה: יחסי משטרה-מיעוט בישראל**.
 עבודת דוקטורט, אוניברסיטת חיפה; N. Ali (2004), "Political Islam in an Ethnic Jewish State, Its Historical Evolution and Contemporary Challenge". *Holy Land Studies Journal* 69-92.
- 48 סמי סמוחה (2001), "גישות ליחסי ערבים-יהודים בישראל ומהומות אוקטובר 2000".
עיונים בביטחון לאומי 1, 17-32; עלי, שם.
- 49 להערכת ממדי העוני בקבוצות אוכלוסייה שונות לפי מדדים נבחרים ב־2010 ו־2011 ראו:
 המוסד לביטוח לאומי (2012), **ממדי העוני והפערים החברתיים 2011**, דוח שנתי.
- 50 דיראסאת, **מסלול המכשולים**.
- 51 להרחבה ראו עביר בכר ורנא עסלי (2009), **מחאה אסורה – הגבלת חופש הביטוי של מתנגדי המתקפה הצבאית בעזה על ידי רשויות אכיפת החוק במהלך מבצע "עופרת יצוקה"**. חיפה: עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי.
- 52 מאג'ד אלחאג' (1996), **חינוך בקרב הערבים בישראל: שליטה ושינוי חברתי**. ירושלים:
 הוצאת מאגנס ומכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- 53 עמי וולנסקי (2005), **אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל**. קו
 אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה.
- 54 ח'אלד אבו עסבה (2006), **מערכת החינוך בישראל**. רמאללה: מרכז מדאר.
- 55 ק. חאג' יחיא וח'אלד עראר (2009), **נגישות להשכלה גבוהה בקרב סטודנטים ערבים מישראל**. דו"ח מחקר שהוגש ליחידת המחקר במכללה האקדמית בית ברל.
- 56 י. וורגן (2012), **לימודי סטודנטים ישראלים בתחומי החינוך וההוראה במוסדות להשכלה גבוהה ברשות הפלסטינית**. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- 57 משרד החינוך וההשכלה הגבוהה של הרשות הפלסטינית, ינואר 2012. נראה כי הנתונים
 אינם כוללים סטודנטים ערבים תושבי מזרח ירושלים, אולם הדבר דורש בדיקה נוספת.
- 58 שם.
- 59 S. Guri-Rozenblit (1993), "Trends of Diversification and Expansion in Israeli Higher Education". *Higher Education* 25, 457-472
בישראל בנתיב לצמיחה.
- 60 ח'אלד עראר (2012), **נגישות להשכלה גבוהה בקרב הערבים בישראל**. אור יהודה: המרכז
 ללימודים אקדמיים.
- 61 N. Ali (2010), "Attitudes toward bilingual Arabic-Hebrew Education among students at the University of Haifa, Israel". *Journal of Greater Middle Eastern studies* 3(1), 103-144
 שם;
- 62 אסף שטול-טראורינג, "שיחת היום". **הארץ**, 28.6.2011.
- 63 אלחאג', **חינוך בקרב הערבים בישראל**.

- 64 מ. מוסטפא (2007), "תמורות בהשכלה הגבוהה בקרב המיעוט הערבי בישראל". בתוך ח'אלד עראר וק. חאג' יחיא (עורכים), **האקדמאים וההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל – סוגיות ודילמות**, עמ' 13-46. תל-אביב: רמות.
- 65 שם.
- 66 פוראת נסאר, "האוניברסיטה הערבית הראשונה בישראל – בנצרת". **מאקו/חדשות 2**, 12.12.2012
- 67 "لا توجد جامعة عربية في الناصرة ولا ينبغي أن تكون هناك جامعة فئوية" (אין אוניברסיטה ערבית בנצרת ולא ראוי להקים אוניברסיטה מגזרית). **אלאח'באר**, 18.1.2013. (www.barnet.co.il)
- 68 דיראסאת, **מסלול המכשולים**.
- 69 נוהאד עלי (1994), **חינוך וחינוך גבוה בקרב המיעוט הלאומי הערבי בישראל**. ירושלים: משרד החינוך והתרבות (בערבית).
- 70 עלי, שם; אלחאג', **חינוך בקרב הערבים בישראל**.
- 71 מוסטפא, "תמורות בהשכלה הגבוהה".
- 72 שם.
- 73 קליין-אבישי, **ההשכלה הגבוהה בישראל בנתיב לצמיחה**.
- 74 שם.
- 75 שם.
- 76 בפרק הממצאים נתייחס בביקורתיות לממצאים אלו.
- 77 קליין-אבישי, **ההשכלה הגבוהה בישראל בנתיב לצמיחה**.
- 78 מוסטפא, "תמורות בהשכלה הגבוהה".
- 79 פרופסור מן המניין, פרופסור חבר, מרצה בכיר, מרצה.
- 80 מורים מן החוץ בכירים וזוטרים ועמיתי הוראה ומחקר.
- 81 עואד (2008), **ייצוג הולם**.
- 82 עמותת סיכוי ביצעה סקר דומה באוניברסיטאות בלבד בשנת 1999, ואחוז הערבים בסגל הבכיר עמד אז על 1.0%.
- 83 חשוב לציין שהאי-עקביות בנתונים נובעת משונות במקורות ומאי-דיוקים בממצאים, כיוון שרוב המידע שהוצג על ידי ועדות שונות מבוסס על הערכות. נגיב לנתונים אלה בביקורתיות בפרק הממצאים.
- 84 <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1178412>
- 85 שם.
- 86 קליין-אבישי, **ההשכלה הגבוהה בישראל בנתיב לצמיחה**.

- 87 ש.ם.
- 88 להרחבה ראו עואד, **ייצוג הולם**.
- 89 חבר סגל אקדמי לצורך המחקר הוא פרופסור מן המניין, פרופסור חבר, מרצה בכיר, מרצה (עם תקן).
- 90 תפקיד חדש שניתן לאחד מחברי הסגל הבכירים.
- 91 הנתונים אינם כוללים תלמידי מכינות קדם-אקדמיות ותלמידי חו"ל.
- 92 קליין-אבישי, **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בנתיב לצמיחה**.
- 93 הפער בין שני הממצאים אינו תוצאה של מידע חסר על מכון ויצמן, שכן יש בו בסך הכול שני אנשי סגל ערבים.
- 94 דו"ח למ"ס על ההשכלה הגבוהה 2006–2007 "לא כולל את המכללות המסונפות לאחת מאוניברסיטאות המחקר".
- 95 ראוי לציין שרובם הגדול של חברי מועצות הנאמנים הם בני העדה הדרוזית, כפי שציינו ממלאי השאלונים. אנו רואים בבני העדה הדרוזית חלק מהאוכלוסייה הערבית, ולכן בשאלון שנשלח לאוניברסיטאות לא ציינו את השייכות הדתית.
- 96 בפועל התמונה עגומה יותר, כיוון שאם נוסיף את 41 חברי הוועד המנהל/הפועל של מכון ויצמן, יעלה המספר הכולל של חברי הוועד המנהל/הפועל היהודים ויקטן מספר הערבים, כיוון שמספרם במכון ויצמן הוא אפס. ניתן לבדוק זאת באתר הרשמי של מכון ויצמן.

